

**DIREKTIVA OCH KOMMISSIVA TALHANDLINGAR
I SERIETIDNINGEN KALLE ANKA**

Pro gradu-avhandling i nordisk
filologi vid Jyväskylä universitet
Hösten 2001

Katja Halonen
Satu Helenius

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Humanistiska fakulteten	Institutionen för nordiska språk
Författare Katja Halonen & Satu Helenius	
Titel Direktiva och kommissiva handlingar i serietidningen Kalle Anka	
Ämne nordisk filologi	Typ av avhandling pro gradu
Avhandlingen färdig Hösten 2001	Antalet sidor 63
<p>Sammandrag</p> <p>Denna avhandling undersöker språket i serietidningen Kalle Anka. Syftet är att redogöra för de illokuta typerna direktiver och kommissiver i den. Utgångspunkten för denna undersökning är hurdana former dessa illokutioner kan ta och hur de fungerar för att hålla kommunikationen flytande. En viktig faktor i detta är artigheten.</p> <p>Materialet består av tio Kalle Anka-tidningar från år 1999 och 2000. I analysdelen används kvalitativa metoder för att beskriva och förklara direktiva och kommissiva handlingar.</p> <p>I teoridelen presenteras definitioner av pragmatik och syntax. Dessutom behandlas talhandlingsteori och några konversationella principer och regler. Direktiver och kommissiver hör till talhandlingsteorin och samarbetsprincipen samt artigheten hör till konversationella principer. I slutet av teoridelen presenteras svenskans olika meningstyper och deras talfunktioner.</p> <p>Resultaten visar att direkta direktiver i imperativform utgör den största gruppen av illokutioner i Kalle Anka. Som näst vanligaste illokutionstypen står indirekta kommissiver som kan uttryckas med påstående- och frågesatser. Sen kommer indirekta direktiver i form av påstående- och frågesatser och direkta kommissiver som har ett visst performativt verb. Artighetsgraden varierar beroende på formen och kontexten i vilken yttrandet används.</p>	
Uppslagsord syntax, pragmatik, talhandlingar, samarbetsprincip	
Bibliotek/Förvaringsplats Institutionen för nordiska språk	
Övriga uppgifter	

1 INLEDNING	5
2 OM MATERIAL OCH METODER	6
3 PRAGMATIK	7
3.1 Definition av begreppet pragmatik	8
3.2 Pragmatik vs semantik	9
3.3 Pragmatik vs syntax	10
4 TALHANDLINGSTEORI	11
4.1 Om talakter	12
4.2 Klassifikation av illokutionstyper	13
5 KONVERSATIONELLA PRINCIPER OCH REGLER	15
5.1 Grices samarbetsprincip	15
5.2 Maximer	16
5.3 Artighet	17
6 SYNTAX	20
6.1 Några begrepp inom syntax	21
6.2 Olika typer av meningar	22
6.3 Påståendesatsernas form och talfunktion	23
6.4 Frågesatsernas form och talfunktion	25
6.5 Imperativsatsernas form och talfunktion	28
6.6 Utropsatsernas form och talfunktion	29
6.7 Önskesatsernas form och talfunktion	30
7 DIREKTIVA HANDLINGAR	31
7.1 Om direktiv funktion	31
7.2 Direkta direktiver	32
7.3 Indirekta direktiver	37
7.3.1 Påståendeformade direktiver	40
7.3.2 Frågeformade direktiver	46
8 KOMMISSIVA HANDLINGAR	49
8.1 Om kommissiv funktion	49
8.2 Direkta kommissiver	50
8.3 Indirekta kommissiver	51
8.3.1 Påståendeformade kommissiver	52
8.3.2 Frågeformade kommissiver	56
9 SAMMANFATTNING	60

1 INLEDNING

Språket är ett viktigt kommunikationsmedel och det har undersökts ur många olika synvinklar. Fonologi, morfologi, lexikon, syntax, semantik och pragmatik har alla med språk att göra men de betonar olika saker. Vårt intresse ligger i pragmatiken som studerar yttrandenas betydelser och som ser språket som situationsavhängigt.

Vårt syfte i denna avhandling är att beskriva och förklara direktiva och kommissiva handlingar i serietidningen Kalle Anka. Detta skall vi göra genom att undersöka hurdana former de kan ha i serietidningstexter. De tycks vara de mest centrala talakter i dem. Vi skall presentera olika teorier och principer som gäller direktiver och kommissiver. Först skall vi kort presentera syntax, semantik och pragmatik och klargöra hur de förhåller sig till varandra. De pragmatiska teorier vi mest baserar vår avhandling på är Searles talaktsteori, Grices samarbetsprincip och dess maximer samt artighetsprincipen. Dessutom skall vi använda syntax som teoribakgrund, speciellt de olika satstyperna som finns i svenskan.

I analysdelen skall vi använda kvalitativa metoder för att undersöka de direktiva och kommissiva handlingarna. Vårt material består av tio Kalle Anka-tidningar. Vi börjar med direktiva handlingar. Vi klarlägger deras funktion och sen beskriver och analyserar vi deras olika former. I andra huvuddelen behandlar vi kommissiva handlingar och deras funktion samt deras olika former. Artighetsgraden spelar en stor roll i vår analys av direktivernas och kommissivernas olika former.

Ett par undersökningar har gjorts tidigare om olika meningstyperna och talakter som de kan utföra. De har mestadels använt samma teorier som bakgrund men de har antingen studerat t.ex. meningstyper på ett mer omfattande sätt eller så har de undersökt något som bara delvis baserar sig på pragmatiken och dess teorier. Vår undersökning behandlar två illokutionstyper eftersom vi vill få en lite djupare bild av direktiva och kommissiva handlingar och hur man använder dem för att kommunicera i serietidningstexter.

2 OM MATERIAL OCH METODER

Vårt undersökningsmaterial består av tio Kalle Anka-serietidningar som vi slumpmässigt har valt. Materialet hör inte till brukstexter utan till estetiska texter till vilka hör skönlitteratur och diktning. Enligt vår åsikt hör också serietidningstexter till denna grupp eftersom de inte har några praktiska eller teoretiska syften såsom brukstexter har (se Hellspong 2001). De flesta tidningar i vårt undersökningsmaterial är från år 2000, bara en är från år 1999 (se litteratur). Vi valde Kalle Anka-tidningar eftersom kommunikationen i dem är rik på direktiver och kommissiver av olika slag. De är också lätta att skaffa.

Serierna består av bilder och skrivningar. Det finns många non-verbala serier men normalt finns det också text i dem. (Hänninen & Kemppinen 1994, 82.) Brist på rum är en orsak till att språket i serierna har uppnått precision och uttrycksfullhet. Det är rikt på interjektioner, såsom *Eeek*, *Gulp* och *Urp*, samt visuella ljudeffekter av typ *Swish*, *Smack* och *Woom*. Det kan också förmedla mycket information med bara några ord. Pratbubblan har också blivit ett självständigt uttrycksmedel eftersom den utnyttjar både det skrivna ordet och den symboliska bilden. (Hegerfors & Nehlmark 1973, 67, 76.) Fast seriernas språk ofta ses som ett exempel på talspråk, så liknar det i själva verket skriftspråk, eftersom det sällan finns ogrammatiska satser och meningar i bubblor. Språket bygger på både dialoger och monologer, dvs. på konversationer och personernas tankar.

Den kvantitativa forskningen refererar till empirisk forskning som syftar till att kartlägga, analysera eller förklara forskningsområdet i form av variabler och kvantitativa förhållanden. Den kvalitativa forskningen i sin tur inriktar sig på helhetliga, personliga upplevelser utifrån ett friare och vidare förståelseperspektiv. Den kvalitativa analysen syftar på att man får en djupare förståelse av de företeelser man forskar. Man försöker få fram så många olika kvaliteter hos företeelsen som möjligt. Den har som mål att ge en fullständig beskrivning av undersökningsämnet. (Befring 1992, 14, 83; Eneroth 1984, 63.)

När man använder kvalitativa metoder, börjar man med några observationer av och antaganden om företeelsen i fråga. Med hjälp av dessa observationer av företeelsen i verkligheten sluter man sig till ett allmängiltigt begrepp. Detta kallas för den begreppsligt-induktiva modellen. Dess utgångspunkt är att forskaren kommer i kontakt med en

företeelse som han inte har mycket mer än namn på, han behöver ett begrepp för den. (Eneroth, 1984, 50-51.)

Till den kvalitativa analysen hör olika metoder som man kan använda. Sådana metoder är till exempel ostrukturerade, deltagande observationer, temaintervjuer, informella samtal, källanalys, diskursanalys samt textanalys. (Holme & Solvang 1991, 110, 136.) Textanalysen kan delas på många sätt. Man kan analysera insamlad information genom en helhetsanalys eller delanalys eller så kan man analysera brukstexter, såsom tidningsnyheter och bruksanvisningar. (Holme & Solvang 1991, 119; Hellspong 2001, 13.)

Vi använder kvalitativa metoder i vår analys. Vi analyserar direktiver och kommissiver enligt de olika teorier och principer som presenteras i teoridelen. Först skall vi se hur de förverkligas på satsnivån, dvs. hurdana satstyper används som direktiver och kommissiver i texten. Sedan skall vi analysera hur de förhåller sig till Grices samarbetsprincip och dess maximer samt artighet. Vår undersökning har ett deskriptivt mål, dvs. vi beskriver och förklarar hur dessa illokutionstyper används i serietidningstexter. Analysdelen består av två huvudgrupper: direktiva och kommissiva handlingar. Vi behandlar först den direktiva och kommissiva funktionen kort och sen tar vi upp de direkta och indirekta former som direktiva och kommissiva illokutioner kan ta.

3 PRAGMATIK

Pragmatik är ett mångsidigt lingvistiskt studieområde som i slutet av 50-talet började utveckla sig som egen disciplin i vetenskapens värld. Sedan dess har många forskare försökt definiera den utifrån sina egna utgångspunkter. Därför måste den som undersöker pragmatiska fenomen förklara sin egen uppfattning om pragmatiken och det som hör till den. I det här kapitlet presenterar vi några definitioner av pragmatik som olika forskare genom tiderna har framställt. Gränser mellan olika delar av lingvistik kan vara svävande i viss mån, dvs. noggranna gränsdragningar är omöjliga att göra. Därför tar vi upp också något om semantik och syntax och deras relation till pragmatik. Vi presenterar också vår egen definition av pragmatik som är relevant i den här uppsatsen.

3.1 Definition av begreppet pragmatik

Pragmatik är ett studieområde som har definierats på många olika sätt. Enligt filosofen Charles Morris (i Levinson 1983, 1) är pragmatik ett delområde i semiotik. De andra delområdena är syntax och semantik. I denna definition undersöker pragmatik relationen mellan yttranden och kontexter, dvs. relationen mellan det som sägs och situationen där yttrandet fällt. Syntax handlar om satsens olika delar och deras relation till varandra och semantik sysslar med relationen mellan tecken och deras referenter i världen.

Levinson (1983, 5-30) presenterar mera avgränsade definitioner av pragmatik. En sådan definition är att pragmatiken studerar de relationer mellan språket och kontexten som är kodade i språkets struktur, dvs. i grammatiken. Pragmatiken är då intresserad av bara de aspekter i språket som är relevanta för grammatik och dess formulering. Denna definition inkluderar inte språkets användningsprinciper som är mindre viktiga för dess grammatik.

Enligt en annan definition är pragmatik en del av performans. Den har inget att göra med lingvistiska strukturer utan är intresserad bara av de principer enligt vilka människorna använder språk i olika kommunikationssituationer. Denna definition är baserad på Chomskys uppfattning att en språkanvändare måste både ha en språklig kompetens, dvs. veta hur man kombinerar olika ord och meningar i språket och veta hur strukturerna används i olika situationer för att kunna kommunicera effektivt. (Levinson 1983, 7-8.)

Då vi kommunicerar med varandra använder vi vissa regler och principer för att tolka och förstå vad de andra säger. Linell (1982, 222) definierar pragmatik så att den undersöker dessa regler och principer och deras användning i olika kommunikationssituationer. När vi analyserar kommunikation måste vi ta hänsyn till tre betydelsestorheter: den konventionella, språkliga betydelsen, den av talaren avsedda tolkningen och den av mottagaren faktiskt uppfattade tolkningen. Den strukturella betydelsen tillsammans med kontextuella faktorer som bestämmer den situationella tolkningen av ett yttrande är det som pragmatiken sysslar med.

Syntax undersöker hur morfem och ord kombineras till större enheter och hurdana strukturer satser och meningar kan ha. Semantik handlar om morfemens, ordens och satsernas betydelse i förhållande till deras referenter, dvs. de har alltid en konventionell

betydelse som bestäms utan att ta hänsyn till användningssituationen. Semantik betraktar enheternas bokstavliga betydelse, form och funktion i sig medan pragmatik kombinerar semantik och alla de faktorer som ingår i kommunikationen. Sådana faktorer är till exempel situationen där kommunikation tar plats, alla personer som kommunicerar och deras tolkningar av yttranden och också icke-verbal kommunikation som har en viktig roll i deltagarnas yttrandetolkningar.

3.2 Pragmatik vs semantik

Olika forskare har definierat pragmatik på många olika sätt. Definiering är svårt men även svårare är gränsdragningen mellan semantik och pragmatik. Linell (1982, 222) redogör för en gränsdragning mellan dessa. Ord och uttryck har vissa betydelser som är knutna till dem och som vi kan kalla för konventionella, bokstavliga eller strukturella betydelser. Detta betyder att användningssituationen inte påverkar tolkningen av ordets betydelse. Semantiken sysslar med dessa relationer medan pragmatiken tar hänsyn till de situationella tolkningarna av yttranden.

Vi kan ta frasen *min bil* som exempel. Dess bokstavliga betydelse är att det finns ett föremål som är ett fordon, närmare bestämt av typ "bil" och att detta fordon hör till mig. *Min bil* kan emellertid tolkas i olika situationer på ett mer speciellt sätt. Beroende på situationen kan frasen syfta på den bil som jag hyrt, lånat eller just åkt. Den förra hör till semantiken och den senare till pragmatiken. (Linell 1982, 222-223.)

Leech (1983, 5-6) konstaterar att vi kan definiera skillnaden mellan pragmatik och semantik med hjälp av distinktionen mellan språket (*langue*) och användningen av språket (*parole*). Båda områdena sysslar med betydelser men skillnaden kan dras av två olika betydelser av verbet *betyda*. I pragmatiken definierar man betydelsen i samband med talare eller användare av språket. Pragmatiken undersöker alltså olika betydelser i olika språkanvändningssituationer. I pragmatiken frågar man till exempel *Vad menar du med x?*. Semantiker sysslar med ord och yttranden och deras egenskaper och betydelser i något särskilt språk. I semantiken utesluter man helt och hållet situationer, talare och lyssnare. I semantik frågar man *Vad betyder x?*.

Leiwo (1981, 67) anger en ytterligare vidare synpunkt till diskussionen av pragmatikens och semantikens skillnad. Semantiken undersöker tecknens och teckensystemets relation till den utomspråkliga verkligheten. Ytterligare form och betydelse tillägger Leiwo (1981, 67) två nya faktorer till definitionen av pragmatik nämligen användare av språket och språkbruk. Om man tar en mer omfattande synpunkt till definitionen av pragmatik hör också icke-verbal kommunikation och dess beskrivning till pragmatik.

Leiwo (1981, 68) fortsätter med att granska språk pragmatiskt. Det här betyder att han granskar språk som kommunikationsmedel, *vad kan man göra med språk?*. Språket har också en social funktion som man inte borde glömma. Inom pragmatik kan man tala om kommunikationsförmåga som ytterligare är ett mer omfattande begrepp. Den innehåller bland annat att man kan formulera grammatiskt korrekta sats, använda dem i lämpliga situationer och dessutom kombinera icke-verbal kommunikation med verbal i olika situationer.

Muittari (1988, 11) definierar distinktionen mellan semantik och pragmatik med hjälp av begreppet situationsavhängighet. Han använder termen semantisk betydelse (satsbetydelse) då han pratar om satsens propositionella innehåll medan satsens pragmatiska betydelse (yttrandebetydelse) är den betydelse som ett yttrande har i olika användningssituationer.

3.3 Pragmatik vs syntax

Enligt Leiwo, Luukka och Nikula (1992, 17) undersöker pragmatik användning av språk i olika kontexter och i växelverkan. Syntax koncentrerar sig på satsens betydelse och form samt beskriver betydelsens och formens förbindelse. Pragmatik undersöker den språkliga växelverkan ur talarens och meddelandets synvinkel, dvs. vilka syften talaren har och vad är meddelandets påverkan. I syntaktisk granskning utgör en sats utgångspunkten för undersökning. I pragmatisk granskning koncentrerar man sig på talad eller skriven text, monologi eller dialogi. Inom pragmatik är då viktiga forskningmetoder till exempel diskursanalys, samtalsanalys och textanalys.

Det syntaktiska systemet är inte av primärt intresse i språklig beskrivning inom pragmatik utan den också tar hänsyn till icke-verbal kommunikation såsom gester, miner, tonvikter

och tonfall. Som utgångspunkt är växelverkan och kommunikationen, inte satser eller strukturer. (Leiwo & Luukka & Nikula 1992, 17.)

Allwood och Andersson (1984, 2-3) definierar syntax, semantik och pragmatik i relation till varandra. Språket är ett teckensystem och syntax studerar relationerna mellan systemets olika tecken. Syntax tar inte hänsyn till tecknens tolkningar (tecken – tecken). Semantik innefattar syntaxen men det undersöker också relationen mellan tecken och dess tolkning. Semantik koncentrerar sig på det tecken betecknar, tingen i världen (tecken – tecken – ting). Slutligen innefattar pragmatik syntax och semantik men det tar också hänsyn till språkanvändare. Pragmatik studerar hur språkanvändare använder tecknen (med tolkning) i konkreta talsituationer (tecken – tecken – ting – användare). Pragmatiken är alltså det vidare perspektivet på språkstudiet och syntaxen det mer begränsade. Relationerna mellan dessa tre områden kan åskådliggöras på följande sätt, (Allwood & Andersson 1984, 2-3).

Tabell 1. Relationen mellan syntax, semantik och pragmatik

SYNTAX	Tecken		
SEMANTIK	Tecken	Värld	
PRAGMATIK	Tecken	Värld	Språkanvändare

4 TALHANDLINGSTEORI

Kommunikation mellan människor har alltid en kontext som påverkar de tolkningar som görs av yttranden; den innefattar också icke-verbal kommunikation. Talhandlingsteori hör till den delen av pragmatiken som forskar yttrandetolkningar och deras styrka och funktion i konversationer.

4.1 Om talakter

J.L. Austin var den som introducerade talakter inom pragmatik. Han påstod att genom att säga något vi i själva verket utför en handling, vi förändrar världen på något sätt. Dessa talakter kallar han för *performativa sats*. (Austin 1965, 6-7.) Ett exempel på en talhandling är att en präst viger ett par. Han uttalar vissa fraser som han måste säga för att talhandlingen ska vara lyckad men också andra villkor måste fyllas för att paret i slutet av ceremonin ska vara gifta. Prästen måste vara prästvigd, alla nödvändiga ord och fraser måste vara sagda i sin helhet, alla personer som krävs i ceremonin måste vara med, bruden måste få sin ring och de officiella papper som krävs i denna situation måste vara skrivna. Om till exempel prästen inte är prästvigd, blir det inte något äktenskap och då är talhandlingen misslyckad.

Talhandlingarna kan inte sägas vara sanna eller falska utan man kan bara värdera dem på skalan lyckad – misslyckad och det finns villkor som måste uppfyllas innan en talhandling kan vara lyckad. Dessa felicitetsvillkor kan delas i tre klasser: *förbererande*, *propositionella* och *uppriktighetsvillkor*. Förbererande innehåller två villkor som måste uppfyllas: den konventionella processen måste ha en konventionell effekt och de personer och förhållanden måste vara lämpliga. Propositionella villkor betyder att allt i processen måste göras helt och hållet och på det rätta sättet. Uppriktighetsvillkor uppfyllas när personerna med i processen har nödvändiga tankar och känslor specificerade i processen och om det finns något som måste göras på grund av processen, måste de relevanta personer göra det. (Searle 1976, 1-23.)

Austin (1965, 108-109) skiljer mellan tre typer av akter som utförs när något sägs: *lokuta*, *illokuta* och *perlokuta* akter. Den första akten, den lokuta akten är det själva yttrandet av en mening, dvs. de ord som sägs och som former en sats medan den illokuta akten betyder att man använder yttranden som har en viss (konventionell) styrka. Att informera, befalla eller varna är exempel på illokuta akter och dessa akter kan förverkligas på satsnivån på olika sätt. Man kan till exempel varna en cyklist om en bil genom att säga till honom/henne ”Det kommer en bil”. Denna sats kan klassificeras som en påståendesats men den har den illokuta styrkan att varna cyklisten. Den sista akten, den perlokuta akten innehåller den påverkan yttrandet har på andra människor. Man kan till exempel övertyga en person om något och detta kallas för den perlokuta akten.

Dahllöf (1999, 167-168) hävdar att varje yttrande har två komponenter, en propositionell dimension och en illokut styrka och att man måste förstå båda för att förstå yttrandet. Den propositionella dimensionen, som också kallas för sanningsvillkor, anger vad som måste ske för att talakten skall förverkligas medan den illokuta styrkan bestäms av det konkreta sammanhanget. Till exempel, yttrandet *Du kommer dit i morgon* har en bestämd proposition men kan ha fyra olika illokuta styrkor; det kan vara en fråga, ett påstående, en uppmaning eller ett löfte. Dahllöf (1999, 169) tillägger att ”den illokuta akten innebär att en semantisk, propositionell betydelse uttrycks, medan den illokuta akten svarar mot den illokuta styrkan, som man skulle kunna säga är yttrandets pragmatiska betydelse”.

En talakt kan vara direkt eller indirekt. Om ett yttrande ses som en direkt talakt, så har den ett verb som klart och tydligt visar yttrandets illokuta styrka. Ett exempel på en direkt talakt är satsen ”Jag lovar dig att komma före klockan 3” i vilket verbet ”lova” uttrycker yttrandets illokuta styrka. Man kan använda det grammatiska fenomenet modus eller satstyp för att skilja olika talakter åt. Modus betyder indelningen av satser i deklarativa, interrogativa och imperativa satser. I exempelsatsen är det fråga om löftesstyrka som förverkligats med en deklarativ sats som innehåller verbet ”lova”. (Dahllöf 1999, 169-170.)

Det finns också yttranden som har en illokut styrka i sig men det är använt för att uttrycka en annan illokut styrka och då är det fråga om en indirekt talakt (Geis 1995, 123). Dahllöf (1999, 170) konstaterar att i indirekta talakter kopplar man ”en illokut styrka med en annan illokut styrkas standarduttryck” och på detta sätt använder styrkeindikatorer på ett icke bokstavligt vis. En retorisk fråga är ett exempel på indirekta talakter. Satsen *Var det där särskilt lyckat?* i en viss situation kan tolkas som klander trots att den är till formen en fråga. Om man tolkar den bokstavligt (som en direkt talakt), betyder det att talaren vill faktiskt veta om det som gjorts var lyckat och då är det inte fråga om något klander. Kontext spelar en viktig roll i tolkningen av talakter och deras direktitet.

4.2 Klassifikation av illokutionstyper

När Austin pratar om illokutionstyper, menar han ganska ofta just talakter och han delar dem i fem klasser. *Verdiktiver* har med beslut och värdering att göra, dvs. de faller på sätt

och vis en dom på saker. Exempel på dem är uppskattning och lovord. Den andra klassen innehåller *manifestering av makt* (exercitives), såsom röstning och rådgivande. Som tredje klassen har Austin *kommissiver* som innefattar löften eller någon sorts förbindelse att göra något. *Behabitiver* kommer näst och de är ritualer som hör till vårt sociala beteende. Exempel på behabitiver är bön om förlåtelse och lyckönskan. Som sista i Austins klassifikation kommer *expositiver*. De innefattar uttryck som ”jag påstår att..” eller ”jag erkänner..” vilka hör till sätten att framföra saker i en konversation. (Leiwo, Luukka & Nikula 1992, 25; Austin 1965, 150-151.)

Searle utvecklade Austins klassifikation av illokutionstyper vidare och han delar dem också i fem klasser: *representativer*, *direktiver*, *kommissiver*, *expressiver* och *deklarationer*. Dessa har var sin egen illokuta styrka och det illokuta syftet med representativer är att talaren binder sig vid yttrandets sanning. Exempel på representativer är påståenden, meddelanden och rapporter. (Muittari 1987, 48.)

Syftet med direktiver är att få någon att göra något eller få honom/henne att låta bli att utföra en handling. Exempel på direktiver är frågor, uppmaningar och förslag. Kommissiver i sin tur är till exempel löften och hotelser och deras illokuta syftet är att talaren binder sig att utföra en framtida handling. (Muittari 1987, 48-49.)

Expressiver uttrycker ett psykologiskt tillstånd till det propositionella innehållet av ett yttrande. Exempel på detta är beklaganden och lyckönskningar. Den sista klassen, deklarerationer försöker förändra institutionella tillstånden och de ofta baserar sig på extralingvistiska institutioner. Exempel på deklarerationer är dop och krigsförklaring. (Levinson 1983, 240.)

Searle grundar sin indelning på tolv kriterier, av vilka följande tre är de viktigaste: (1) skillnader i syftet med talhandlingen, (2) skillnader i riktningen för överensstämmelse mellan orden och världen och (3) skillnader i uttryckta psykologiska tillstånd. I representativer anpassas orden efter hur världen ser ut medan i direktiver försöker talaren få världen förändra sig så att den överensstämmer med orden. I kommissiver försöker talaren också få världen att överensstämma med orden. Expressiver har ingen riktning mellan de ord som uttrycks och världen eftersom talaren tror att yttrandets semantiska

innehåll är sant. Deklarationer är lyckade bara om det propositionella innehållet överensstämmer med världen. (Muittari 1987, 48-49.)

Det psykologiska tillståndet (kriterium 3) hos representativer är att talaren tror på yttrandets semantiska innehållet, dvs. han tror att det som sägs är sant. Vid direktiver, är talarens psykologiska tillstånd vilja; han vill att lyssnaren skall utföra en handling i framtiden medan hos kommissiver är talarens tillstånd intention. En talare som utför en expressiv har just det psykologiska tillståndet som yttrandet innehåller, dvs. om man tackar någon för något, så är ens psykologiska tillstånd det att man är tacksam. Utförandet av en deklARATION förutsätter det rätta psykologiska tillståndet hos talaren för att bli lyckad. Denna förutsättning är det som kallas för uppriktighetsvillkor (sincerity conditions) som kräver att man har för avsikt att t.ex. utföra en handling som han lovat utföra. (Muittari 1987, 47-49.)

5 KONVERSATIONELLA PRINCIPER OCH REGLER

5.1 Grices samarbetsprincip

Det faktum att människor kan säga mycket mera än vad de bokstavligt säger baserar sig enligt Grice på viljan att samarbeta. Han introducerade en teori om konversationella implikaturer och i denna definierar han samarbetsprincipen. (Levinson 1983, 101.) Principen kan formuleras: "Utforma ditt bidrag till samtalet - med tanke på samtalets läge - så att det så väl som möjligt tjänar samtalets syfte" (Dahllöf 1999, 156).

Grice ser konversation som ett exempel på människans rationella handling. Talaren och lyssnaren har ett gemensamt mål i en konversation och med hjälp av sina insatser försöker de nå detta mål. Enligt Grice kan en rationell varelse föreställa sig vilka konsekvenser olika handlingssätt har och välja det bästa handlingssättet för att få de mest värdefulla resultaten. Människor säger inte slumpvis utvalda sanningar, utan har mångsidiga skäl att tala som de gör. Viljan att samarbeta resulterar i att deltagarna tolkar varandras insatser så att de stämmer med konversationens syfte. (Dahllöf 1999, 155-157.)

Konversationella implikaturer är en viktig del av samarbetsprincipen. De gör det möjligt att tolka yttrandena i en konversation så att de betyder mera än vad de bokstavligen "säger". Ett exempel på detta är följande:

- (1) a. A: Har du sett Kalle idag?
 b. B: Ja, han var nykter idag.

(1b) uttrycker mer än det som sägs och i denna kontext implicerar det att Kalle vanligen inte är nykter. (Muittari 1987, 51.) Konversationella implikaturer kan sägas vara komplicerade antaganden som är uppenbara för deltagarna. På så sätt tjänar de som en kanal för information som framgår av sammanhanget. (Dahllöf 1999, 159.)

5.2 Maximer

Grice formulerade fyra konversationella maximer som hör till samarbetsprincipen: *kvantitet*, *kvalitet*, *relation* och *sätt*. De hör till samarbetsprincipen så att alla deltagarna i en konversation antar att andra deltagarna följer dessa maximer och gör sina yttrandetolkningar med hjälp av detta antagande.

Kvantitetsmaximen förutsätter att man ger lagom mycket information, dvs. man ger inte för lite och inte för mycket information utan mängden information passar sammanhanget. Kvalitetsmaximen kräver att yttranden skall vara uppriktiga och välgrundade. Man skall, med andra ord, tro på det man säger och ha skäl att tro att det man säger är sant. Den tredje maximen, relation, liknar samarbetsprincipen eftersom den kräver att man skall säga sådant som är relevant för samtals syfte och stadium. Kort sagt skall man hålla sig till saken i ett samtal. Som sist säger Grice att man måste undvika oklarhet och tvetydighet i uttrycket och vara kortfattad och tydlig. Dessa hör till sättsmaximen enligt vilken man skall använda yttranden som är så begripliga och lättfattliga som möjligt. (Dahllöf 1999, 157; Muittari 1987, 51.)

I normal kommunikation följer samtalsdeltagare dessa maximer och också förutsätter att andra gör det. Detta möjliggör det att människor inte behöver uttrycka all bakgrundsinformation i ett samtal utan de ser vilken "uträkning" ligger bakom olika

ytranden och handlingar. Maximerna definierar god kommunikation, dvs. risken för missförstånd är liten och samtalsmål nås. (Dahllöf 1999, 158.)

Det är också normalt att bryta mot maximerna i ett samtal. Orsaken till detta kan vara att man vill vara ironisk, ljuga eller så vill man vara artig mot andra deltagarna. Leiwo, Luukka och Nikula (1992, 35) påstår att maximerna är inte några praktiska råd eller moraliska principer, utan de beskriver hur lyssnaren förhåller sig rationellt till talarens insatser. Grice nämner fyra sätt hur man kan bryta mot någon maxim: *överträdelse*, *avbrytande*, *kollision* och *hån*. I överträdelse (violation) handlar man i smyg mot andra deltagarnas konversationella intressen. Man kan till exempel ljuga och på så sätt bryta mot kvalitetsmaximen som säger att man skall inte säga vad man tror är falskt. (Dahllöf 1999, 158.)

Avbrytande (verb: opt out) skiljer sig från överträdelse i det att det inte händer i hemlighet utan talaren visar det öppet. Talaren avbryter konversationen t.ex. genom att förklara att han/hon inte kan ge svaret på frågan eftersom han/hon har lovat att hålla saken hemlig. Detta kan sägas bryta mot kvantitetsmaximen som förutsätter att man gör sitt bidrag till samtalet tillräckligt informativt. (Dahllöf 1999, 158; Muittari 1987, 51.)

När man öppet och tydligt bryter mot en maxim, kallas det för hån (flouting). Då vill man åstadkomma en speciell konversationell effekt, t.ex. ironi. Då måste lyssnaren omtolka situationen och hitta en djupare meningsnivå för att förstå att yttrandet faktiskt följer maximen på ett indirekt sätt. Det kan också ibland hända att två maximer kommer i konflikt med varandra och då är det fråga om kollision (clash). Kvantitets- och kvalitetsmaximen kan "kollidera" när man inte vet tillräckligt mycket och då måste man prioritera den ena och bryta mot den andra. Till skillnad från överträdelse, avbrytande och hån bryter inte talaren medvetet mot någon maxim när det gäller kollision. (Dahllöf 1999, 158-159.)

5.3 Artighet

En orsak till det att man bryter mot en maxim är att man vill vara artig mot andra samtaldeltagarna. Artighet måste här förstås som ett omfattande begrepp, inte bara

behärskningen av etikettregler och artighetsfraser. Termen artighet betyder detsamma som människornas vilja att undvika konflikter och nå flytande kommunikation. (Leiwo, Luukka & Nikula 1992, 41.)

Lakoff tolkar Grices maximer så att de tillsammans representerar kravet "var klar" men han tycker att det inte räcker till i all interaktion mellan människor. Det behövs andra maximer som tillägg till Grices maximer. De heter: "Träng dig inte på annans område" (Don't impose), "Ge handlingsfrihet" (Give options) och "Var vänlig" (Be friendly). Dessa utgör tillsammans en artighetsprincip vars lydnad ofta leder till att man avviker från samarbetsmaximerna. (Leiwo, Luukka & Nikula 1992, 41.)

Leech (1983, 104) presenterar en ny maxim som gäller artigheten. Denna är taktmaximen och den kan delas i fyra olika illokuta funktioner enligt vilka de olika illokuta akter kan också klassifieras. Dessa funktioner är *konkurrerande* (competitive), *överensstämmande* (convivial), *likgiltighets-* (collaborative) och *konfliktfunktioner* (conflictive). De klassifieras enligt de sätt på vilka de relaterar till det sociala målet att skapa och upprätthålla artighet, dvs. hur de olika talakter håller sig till artigheten.

De två första av dessa funktioner, konkurrerande och överensstämmande funktioner är de som mestadels har med artighet att göra. I den konkurrerande funktionen har artigheten en negativ karaktär. Dess syfte är att minska den implicita konflikten som finns mellan vad talaren vill nå och vad som är goda seder. Ett exempel på denna funktion är när man ber någon om pengar. Artigheten tar en mer positiv form i den överensstämmande funktionen eftersom den försöker hitta mer möjligheter för hövlighet. Tackande och lyckönskningar hör till denna funktion. I likgiltighetsfunktion, som innehåller sådana exempel som instruktion och rapportering, är artighet mestadels orelevant. Artighet kommer inte alls i fråga i konfliktfunktionen till vilken hotelser och beskyllningar hör eftersom de är sårande i sin karaktär. (Leech 1983, 104-105.)

De ovannämnda funktioner kan relateras till de illokuta akter presenterade av Searle. Representativer hör till den likgiltighetskategorin eftersom de är neutrala vad gäller artigheten. Direktiver i sin tur hör till konkurrens-kategorin; det gäller ofta negativ artighet när det är fråga om direktiver. Kommissiver brukar vara överensstämmande och detsamma

gäller expressiver medan deklamationer innehåller ingen artighetsvariation. (Leech 1983, 105-106.)

Taktmaximen gäller direktiver och kommissiver mest. Deras propositionella innehåll är att något utförs antingen av lyssnaren eller av talaren. Direktiver och kommissiver kan evalueras utgående från vad talaren antar vara deras "pris" (cost) eller nytta (benefit) till talaren eller lyssnaren. Olika direktiver och kommissiver kan placeras på olika ställen i skalan:

(2)	pris till lyssnaren	mindre artig
Skala de där potatisarna.		
Ge mig tidningen .		
Sitt ner.	↑	↑
Titta på det där.	↓	↓
Ha ett bra lov.		
Ha en smörgås till.		
	nytta till lyssnaren	mer artig

Denna skala är med andra ord formulerad från lyssnarens synvinkel och med dess hjälp kan man säga om yttrandet är artig eller oartig mot lyssnaren. (Leech 1983, 107.)

Leech (1983, 108) tillägger att yttranden kan också evalueras på en direkthetskala. Indirekta talakter sägs vara mer artiga eftersom de ökar mängden alternativ för lyssnaren och eftersom ju mer indirekt en talakt är desto smalare och osäkrare är dess styrka. Enligt Geis (1995, 102) påverkar både makt och social distans människornas sätt att uttrycka eller inte uttrycka artighet. Om två människor möter för första gången, är de artiga mot varandra eftersom de inte känner varandra och vill inte såra varandra. Då är det vanligt att använda indirekta fraser och på så sätt utföra indirekta talakter. Skalan är då att ju mer direkta talakter är, desto mindre artiga är de. Leech (1983, 108) ger ett exempel på detta. Om en telefon ringer, har man många alternativa sätt att be någon annan att svara på telefonen, allting från "svara på telefonen" och "kan du svara på telefonen?" till "telefonen ringer". "Svara på telefonen" är det mest direkta och oartigaste sättet att utföra denna talakt medan "telefonen ringer" är det som kallas för en indirekt talakt och som är den artigaste yttranden av dessa alternativ.

Enligt Brown och Levinson (1987, 61) har en person ett *face* eller ett socialt ansikte med i konversationen. Face betyder en persons offentliga självbild som har två sidor: positiv och negativ. Varje människa har båda sidor av face. Positivt face betyder att vi vill bli förstådda, beundrade, osv., medan negativt face innefattar vår vilja att ha friheten att göra som vi vill. Varje talakt är ett potentiellt hot mot talarens eller lyssnarens face. Ett exempel på hotet mot lyssnarens negativa face är när talaren ger en order till lyssnaren och på så sätt avgränsar lyssnarens frihet att agera.

Man kan använda olika strategier för att rädda lyssnarens face i konversation (*face saving strategies*). Man kan utföra akten modigt utan kompenserande aktion och då är situationen sådant att risken att förlora face liten. Man kan vara så direkt som man vill och är möjligt. En annan strategi är att man utför akten *on record* med kompenserande aktion samt använder positiv artighet. On record betyder att man klart visar sin artighet mot lyssnaren. Detta kan hända, till exempel, med hjälp av överdrivet intresse i lyssnaren: *Hur härligt det är...* . En tredje strategi är att man utför akten on record med kompenserande aktion plus negativ artighet, till exempel *Kan du stänga dörren?*, som är konventionellt indirekt, i stället för *Stäng dörren!* . Indirekta talakter är exempel på den fjärde strategin enligt vilken man utför akten *off record*, dvs. på ett indirekt sätt. Den sista strategin används när risken för förlorandet av face är riktigt stort. Då utförs inte akten. Ett exempel på detta är något kulturellt tabu och det kan leda till användningen av eufemismer. (Brown & Levinson 1987, 68-71.) Alla dessa strategier försäkrar att kommunikation mellan människor inte blir avbruten.

6 SYNTAX

Syntax är en del av lingvistik såsom pragmatik och semantik, morfologi och fonologi. Syntax undersöker hur orden kan kombineras till större enheter, satser. Det finns många olika modeller och sätt att beskriva satser och deras struktur. Det är inte lätt (inte heller nödvändigt) att skilja dessa syntaktiska modeller helt från varandra eftersom de oftast är nära besläktade. (Hakulinen & Karlsson 1979, 28.) Syftet med det här kapitlet är inte att presentera olika syntaktiska modeller utan vi koncentrerar oss på satstypernas form och talfunktion som närmast är relevanta för den här uppsatsen. Men först presenterar vi i största allmänhet syntax och dess baskomponenter nämligen sats och mening.

6.1 Några begrepp inom syntax

Häkkinen (1993, 68) definierar en sats som en konstruktiv enhet som innehåller en hel tanke. Det är omöjligt att definiera en hel tanke men trots de här definitionssvårigheter är begreppet sats användbar: vi alla har en intuitiv uppfattning om vad en sats är. Syntax, eller satslära som det också heter, undersöker bl.a av vilka delar satserna består, vilka är de minsta delarna som bildar en sats, vilka delarnas relationer och uppgifter är och hur dessa satsdelar kan kombineras med varandra (Karlsson 1994, 109).

Redan Platon delade satser till mindre satsdelar p.g.a. deras uppgifter och form. Han nämnde den satsdelen som man säger något om som ett subjekt och den delen som berättar vad man säger om subjektet som ett predikat. Platon definierade med hjälp av subjekt och predikat substantiv och verb. Det här var början till den första syntaktiska modellen som ännu i dag existerar i någon mån och heter den traditionella grammatiken. (Hakulinen & Karlsson 1979, 28.)

Syntax undersöker alltså satser och deras struktur. Linell (1982, 134) definierar en sats som en syntaktisk förbindelse mellan minst ett subjekt och ett predikat. Satserna kan delas in i två typer av fullständiga satser, nämligen huvudsatser och bisatser. I motsats till bisatserna är huvudsatserna normalt syntaktiskt självständiga. De här satstyperna kan också skiljas med hjälp av deras uppbyggnad. Till exempel kan huvudsatser ha både rak och omvänd ordföljd, bisatser har normalt bara rak ordföljd. (Jørgensen & Svensson 1987, 104.) Vi koncentrerar oss på huvudsatsen och dess olika typer eftersom de är relevanta för den här uppsatsen.

I ett samtal ingår yttranden av två eller flera personer. Ett yttrande kan bestå av en eller flera meningar. En mening är den minsta enheten som fungerar som ett självständigt yttrande. Den är främst en betydelseenhet som uttrycker den talandes reaktion i en bestämd situation. Meningen är också en syntaktisk enhet av skiftande form. (Thorell 1973, 276.) I skrift markeras mening med stor bokstav i början och stort skiljetecken i slutet. I tal utgör meningen en prosodisk enhet, dvs. intonation och pausering fungerar som gränsmarkörer. En mening består i allmänhet av en sats eller en samordning av satser. (Andersson 1993, 116.) Meningen är sålunda det språkliga uttrycket för en tanke, känsla eller viljeakt. Meningen är inom språket den gestaltande enheten, den helhet som går före uppfattningen

av de enskilda delar varav den kan bestå: ord, ordförbindelser eller satser. (Wessén 1968, 159.)

6.2 Olika typer av meningar

Språket har många olika uppgifter i människans liv. Med hjälp av språket kan hon umgås med andra människor, vilket är språkets viktigaste uppgift. Vi kan meddela våra iakttagelser, kunskaper, intryck och uppfattningar. I språklig form kan vi ytterligare ge uttryck för våra känslor och impulser eller för viljeakter av olika slag, befallningar och önskningar. Därmed kan man dela meningarna med avseende på sitt innehåll in i fem olika typer, nämligen påståendesatser, frågor, uppmaningar (imperativsatser), utrop och önskningar. (Wessén 1968, 159-160.)

(3) MENINGSTYP

Påståendesats

Frågesats

Imperativsats

Utropssats

Önskesats

EXEMPEL

Anders målar.

Målar Anders? Vem målar?

Måla nu! Sluta måla!

Vad du är envis! Vilken fin färg du har!

Om jag hade målat det här tidigare! Må det gå dig väl!

Alla de här exemplen är mycket enkla men satsens struktur är densamma hur många olika satsdelar den än innehåller. De här är de vanligaste meningstyperna i svenskan. Vid sidan om grundbetydelsen kan meningar ha också andra funktioner. Meningarna kan ha olika talfunktioner beroende på vad talaren vill åstadkomma. Vi har redan presenterat olika talfunktioner i avsnitt 3.2 (se s. 9-10). Varje talfunktion har sin egen s.k. normala meningstyp. Vanligen uttrycker man t.ex. påståenden eller redogörelser i form av påståendesatser, uppmaningar och befallningar i form av imperativsatser, frågor i form av interrogativsatser osv. (Hakulinen & Karlsson 1979, 260-261.) I nästa avsnitt presenterar vi noggrannare meningstypernas form och talfunktioner som de kan ha.

6.3 Påståendesatsernas form och talfunktion

Påståendesatser som kan kallas också för deklarativer, narrativa meningar eller utsagor är den vanligaste typen av alla meningar. Enligt Beckman (1968, 233) är den vanliga benämningen *påståendesats* olämplig eftersom ett påstående är något som man vill fasthålla mot en invändning. Han använder hellre benämningen narrativ sats. Vi använder dock benämningen påståendesats eftersom den generellt är ett godkänt begrepp. Påståendesatsen meddelar iakttagelser och intryck, fakta och åsikter, påståenden eller beskrivningar. I alla grammatikmodeller anses den vara en neutral, omarkerad grundsats. Den har i princip betydelsen att talaren tror på innehållet i sin utsaga. I en svensk påståendesats står det finita verbet alltid på andra plats. Före finitet står oftast ett subjekt eller ett TSR-adverbial men det första satsledet kan till och med vara en hel bisats. (Wessén 1968, 160; Hakulinen & Karlsson 1979, 277; Jörgensen & Svensson 1987, 105; Thorell 1973, 276.)

Varje meningstyp har någon typisk primär illokut funktion såsom vi redan har konstaterat. Talaren markerar sin utsaga i en talsituation beroende på hur han vill att den ska uppfattas. Påståendesatsernas primära illokuta funktion är *representativ* (påståenden, redogörelser, beskrivningar osv.), vilket betyder att talaren vanligen vill påstå eller berätta något. Förutom detta kan påståendesatser ha andra, sekundära funktioner såsom *kommissiv* (löften, hotelser osv.), *direktiv* (uppmaningar, befallningar osv.), *deklarativ* funktion (utnämningar, dop osv.) eller *frågefunktion*. (Liukko 1998, 11.)

- (4) a. Det snöar ute. Jag läser tidningen varje dag.
 b. Du går och lägger dig nu. (gå och lägg dig..)
 c. Du kan inte komma med oss nu. (kom inte med..)
 d. Det är så kallt här. (stäng fönstret..)

Eftersom talaren normalt tror på innehållet i sin utsaga när det är fråga om påståendesatser, kan lyssnaren lätt kontrollera om utsagan verkligen är sann. I exempel (4a) kan lyssnaren bara titta ut och på så sätt kontrollera om talaren har det rätt eller inte. Grundfunktionen är alltså ett påstående eller ett konstaterande.

Med påståendeformade satser kan man beroende på situationen uttrycka också indirekta befallningar, frågor eller utrop. Exempelsatserna (4b) och (4c), som är vanliga

påståendesatser till sin form, kan man uppfatta endast som befallningar eller förbud eftersom lyssnaren inte kan reagera på dessa med ett intetsägande svar som t.ex. *Jaså det* eller *Jaha*. Vid en normal påståendesats förväntas lyssnaren inte att utföra någon handling och då kan han reagera med ett intetsägande svar. Eftersom vi nu har en indirekt befallning i fråga, kan lyssnaren reagera antingen med ett positivt *Ja, gärna, Självklart* eller med ett negativt *Aldrig, Nej, jag vill inte*, dvs. med svar med vilka han skulle reagera på normala imperativsatser. (Jfr (4b,4c)). Det sista exemplet (4d) uppfattar man som en uppmaning på grund av situationen. Talaren och lyssnaren sitter i ett vardagsrum och fönstret är öppet när talaren säger att *Det är så kallt här*. Då förstår lyssnaren lätt att talaren uppmanar honom/henne att utföra något, nämligen att stänga fönstret. (Hakulinen & Karlsson 1979, 277.)

Påståendesatser kan uppfattas också som en indirekt fråga. Då måste satsen innehålla något som uttrycker förmodan t.ex. *kanske, troligen, väl* eller vädja till gemensam information. Jfr:

- (5) a. Du kanske vill bestämma själv.
- b. Ni ska ju resa utomlands i dag. (Inte sant?)
- c. Här kan man inte stanna en minut till!

Man kan komplettera påståendena (5a) och (5b), om man vill eller vid behov, med en kontrollfråga. I själva verket fungerar hela yttrandet vanligen som en kontrollfråga vilket man kan märka av att svar till dessa frågor ska vara *Ja, det gör jag, Ja, det är sant / det stämmer*. Påståendesatser kan ännu ha en användning som ett indirekt utrop (jfr (5c)). I det här fallet är dock skillnaden mellan ett påstående och ett utrop inte klar. Det här yttrandet kan uppfattas som en utrop först när man förstår det som ett överdrivet känsloutbrott och då får dess betydelseinnehåll en meningsfull tolkning. I det här fallet beror tolkningen mycket på situationen. Under vissa omständigheter kan sats (5c) anses som en imperativsats med en direktiv funktion (*Nu ska vi gå!*). (Hakulinen & Karlsson 1979, 278.)

De nästa exemplen är påståendesatser till sin form men satsernas talfunktion är mycket tydligt direktiv dvs. uppmaningar. Med en kombination av *måste + infinitiv* uttrycker man ofta en uppmaning (jfr (6a)). När man uppmanar på det här sättet förutsätter det emellertid speciella relationer mellan den som uppmanar och den som blir uppmanad. Det kan vara t.ex. mamma eller pappa som befäller sin barn eller chef som uppmanar sin underlydande.

I dessa situationer är maktrelationerna extremt tydliga. (Jørgensen & Svensson 1987, 162-163.) Jfr:

- (6) a. Du måste ta på dig mössan.
- b. Kanske du skulle titta på det här en gång till.
- c. Du borde nog söka läkare för den där hostan.

När vuxna människor umgås försöker de i de flesta fall använda hövligare uttryckssätt för att tvinga deras vilja på andra. Ett hövligare sätt att uttrycka en uppmaning än att använda *måste* + *infinitiv* är att maskera den i en påståendesatsens form med lämpliga adverb eller modala hjälpverb (jfr (6b) och (6c)). Talhandlingar av denna typ är tvetydiga. Lyssnaren kan följa rådet eller uppmaningen men han kan också bete sig som om yttrandet vore ett påstående. (Jørgensen & Svensson 1987, 163.)

6.4 Frågesatsernas form och talfunktion

Frågesatser eller interrogativa meningar har en egen grammatisk form i de flesta språk. Frågesatsernas grundfunktion är att talarens fråga får lyssnaren att reagera genom att svara på frågan. Talaren vill att lyssnaren ska ge honom den information som han saknar. (Hakulinen & Karlsson 1979, 281.) Frågesatser är mycket lätta att känna igen både i tal och i skrift. En interrogativ mening börjar ofta med ett särskilt frågeord som antingen är ett interogativt pronomen eller adverb. Frågesatser har ofta också en omvänd ordföljd, i svenskan betyder det alltså att finitet kommer före subjektet. I slutet av satsen står alltid ett frågetecken vilket också är ett bra kännetecken. I tal känner man igen en fråga genom stigande intonation. (Beckman 1968, 233.)

Frågorna kan till innehåll och form vara av två olika slag. Den första gruppen kallar man underställande frågor eller alternativfrågor. I denna typ efterfrågas sanningshalten i ett skeende; det är fråga om en utsagas giltighet. En sådan fråga inledas med det finita verbet och den har omvänd ordföljd. Den här satstypen kallas ibland *ja/nej*-fråga eftersom den kan besvaras med antingen *ja* eller *nej*. (Andersson 1993, 129; Jørgensen & Svensson 1987, 106; Thorell 1973, 276-277; Wessén 1968, 160.) Jfr:

- (7) a. Kommer Lisa i morgon?
 b. Vill du ha te eller kaffe?
 c. Vem kommer? När kommer hon?
 d. Vad gör Lisa? - Lisa sjunger / gör läxor.

Svaret till exempel fråga (7a) är antingen *Ja* eller *Nej* medan exempel fråga (7b) besvaras genom att välja det ena av de två angivna alternativen, antingen *Te* eller *Kaffe*. Denna typ hör också till alternativfrågor / underställande frågor; talaren anger två alternativ att välja emellan men den vanligaste typen är dock *ja/nej*-frågan.

Sökande frågor eller frågeordsfrågor skiljer sig från den föregående gruppen genom att de efterfrågar en detalj i ett skeende (jfr (7c) och (7d)). Denna typ av frågor inleds med ett frågeord, t.ex. med ett interrogativt pronomen eller adverb och ordföljden i dem är omvänd. Svaret på en sökande fråga ska supplera meningen med hänsyn till frågeordet, dvs. lyssnaren ska byta ut frågeordet mot ett ord som anger det efterfrågade ledets identitet. Svaret är sålunda korrelerat till frågeordet (jfr (7d)). (Andersson 1993, 129; Jörgensen & Svensson 1987, 106-107; Thorell 1973, 277; Wessén 1968, 160.)

Frågesatsernas grundfunktion är alltså att fråga och få information. Men talaren kan ha olika avsikter varför han ställer en viss fråga. Enligt talfunktion kan frågorna delas in i sex grupper: äkta frågor, kontrollfrågor, retoriska frågor, frågor som uttrycker förvåning, indirekta uppmaningar och indirekta frågor. (Hakulinen & Karlsson 1979, 285.) Jfr:

- (8) a. Har posten redan kommit?
 b. Varför är du arg?
 c. Vem är Sveriges konung?
 d. Vilka länder är grannar till Finland?

Äkta frågor (8a) och (8b) och kontrollfrågor (8c) och (8d) är klara frågor också i det illokuta avseendet. Talarens avsikt är att få lyssnaren att ge information om någon sak är sann eller inte och om / när talaren får den informationen, är frågan lyckad (jfr (8a); (8b)). Kontrollfrågor skiljer sig från äkta frågor i det att talaren är medveten om svaret men han frågar för att få veta om lyssnaren också känner till det rätta svaret (jfr (8c) och (8d)). Dessa frågor använder man normalt i skolvärlden. (Hakulinen & Karlsson 1979, 286.)

Frågornas sekundära funktioner är de fyra övriga grupperna. Alla typerna är interrogativa meningar till sin form men på grund av sin talfunktion anses de inte vara frågor eftersom talaren inte förväntar något svar på frågan. (Hakulinen Karlsson 1979, 286.) Jfr:

- (9) a. Måste du skrika hela tiden?
- b. Vad har ledningen gjort för att hjälpa oss? Ingenting!
- c. Vad? Har Lisa flyttat till utlandet?
- d. Kan du komma hit i kväll? (kom hit!)
- e. Har ni eld? (tända min cigarett!)
- f. Får jag fråga en sak...
- g. Skulle du kunna stänga fönstret.
- h. Kan du räcka mig smöret.

Exempelsatserna (9a) och (9b) är retoriska frågor som närmar sig indirekta konstateranden eftersom de snarare vädjar till lyssnaren att acceptera en åsikt eller omfatta en känsla som talaren själv hyser. De innehåller ett starkt inslag av känsla och vilja. Talaren väntar sig inte nödvändigtvis ett uttalat svar men lyssnaren kan svara om han vill. Då är svaret inte så detaljerat. Frågan innehåller nämligen i regel en antydning om vilket svar den talaren väntar sig (jfr (9b)). (Hakulinen & Karlsson 1979, 286; Wessén 1968, 277.) Frågor som uttrycker förvåning skiljer sig inte så mycket från utropssatser. Talaren vet hur sakläget är men han vill att någon ska bekräfta hans misstankar (jfr (9c)). Frågan har ställts för att saken ska väcka uppmärksamhet eller för att talaren ska bli övertygad om saken. (Hakulinen & Karlsson 1979, 287.)

Frågesatser kan också uppfattas som indirekta uppmaningar men det händer endast på grund av talsituationen. Talaren och lyssnaren ska oftast vara i ögonkontakt för att frågan är lyckad (jfr (9d) och (9e)). Att uppmana någon att göra något med hjälp av en frågesats är mycket hövligare än direkta uppmaningar i imperativ och därför är det ganska vanligt att uppmana med frågesatser. På samma sätt använder man indirekta frågor för att ge den enkla frågan en mildare ton (jfr (9f)). När talaren ställer en indirekt fråga förväntar han inte nödvändigtvis att lyssnaren ska svara på den utan han bara vill efterfråga på hövligt sätt och också följa de allmänna samtalsreglerna. Ur kontexten kan lyssnaren förstå vad talaren vill med sin fråga. (Hakulinen & Karlsson 1979, 287-288.) Man kan uttrycka en hövlig uppmaning också på så sätt att talaren formulerar den som en *ja/nej*-fråga (jfr (9g) och (9h)). Denna form av uppmaningar är närmast konventionaliserad och man kallar dem för indirekta talhandlingar. (Jørgensen & Svensson 1987, 163.)

6.5 Imperativsatsernas form och talfunTION

Imperativsatser eller uppmaningar förekommer som en egen strukturell kategori i alla språk. Imperativsatser utmärks av att den innehåller ett verb i imperativ form. De har inget fundament och inte heller alltid något utsatt subjekt. Man känner igen en imperativsats för dess korta form och att finitet står alldeles i början. I skrift står det normalt ett utropsmärke i slutet av satsen och i tal uttrycker man det vanligen genom tonfallet, det mer eller mindre bestämda sättet att betona att uppmaningen ska efterkommas. (Andersson 1993, 129; Beckman 1968, 234; Jörgensen & Svensson 1987, 107; Karlsson 1994, 167.)

Imperativ uttrycker vanligen en befallning, en uppmaning, en begäran, ett önskemål, råd eller en rekommendation. Grundfunktionen är att ge en uppmaning till lyssnaren att förverkliga en handling som normalt är önskad. Man bildar en imperativform av verbets grundform, dvs. infinitiv. Om verbets ändelse i presens är *-ar* eller verbet är enstavigt, är imperativformen densamma som infinitivformen, dvs. imperativformen slutar på *a* (jfr (10a)). Om verbets ändelse i presens är *-er* eller om det är helt ändelselöst, är imperativformen densamma som verbets stam, dvs. utan infinitivformens ändelse *a* (jfr (10b)). (Andersson 1993, 149; Nikander & Jantunen 1979, 109.)

- (10) a. Lisa, vakna, klockan är sju!
 b. Stig upp genast!
 c. Gå och tvätta dig / er!
 d. Var snäll(a) och posta det här brevet!

Imperativsatser används främst i andra person i singularis och pluralis. I svenskan är verbets form densamma om det är fråga om singularis eller pluralis. Skillnaden mellan uppmaningen i singularis och i pluralis syns endast om ett adjektiv eller reflexivt pronomen ansluter sig till imperativformen (jfr (10c, 10d)). (Nikander & Jantunen 1979, 109-110.)

Till sin talfunktion är imperativsatserna direktiver eller påverkande talhandlingar. Man räknar till de påverkande talhandlingarna bl.a. uppmaningar, befallningar, varningar, vädjanden, erbjudanden, råd. Dessa har något gemensamt, nämligen att talaren med de här funktionerna alltid försöker påverka lyssnaren på något sätt. Den typiska formen för en

uppmaning eller befallning är huvudsatser med enkelt verb i imperativ (jfr ovan). (Jørgensen & Svensson 1987, 162-163; Teleman & Hellberg & Andersson 1999, 716-717.)

När man varnar någon använder man ofta imperativform (jfr (11a)). Ibland uttrycks varningar emellertid med hjälp av påståendeform, gärna med modala begränsningar (jfr (11b)). När varningen är förenad med hot använder man ofta konditional satsfogning (jfr (11c)). (Jørgensen & Svensson 1987, 163.)

- (11) a. Akta dig! Gå inte ut på isen !
 b. Det är lågt i tak. Så stenarna kan vara hala.
 c. Om du gör så en gång till så ska du få...

Det är ganska svårt att beskriva imperativer eftersom det finns så många element som påverkar dem. Talsituationen påverkar mycket om den påverkande talhandlingen lyckas eller inte. Talaren och lyssnaren måste normalt vara i ögonkontakt för att imperativsatsernas grundfunktion ska lyckas. Imperativformer kan endast vara i presens, man kan ju inte uppmana i preteritum. Om det inte är fråga om någon allsmäktig varelse, kan imperativ normalt inte bildas av existentiella verb eller av verb som t.ex. betecknar väderleksförhållanden t.ex. *regna*, *skina*. Imperativsats är alltid en huvudsats och kan därför inte inbäddas. Vidare kan satsen inte innehålla några osäkerhetsbetecknande adverb t.ex. *antagligen*, *kanske*. (Hakulinen & Karlsson 1979, 289; Teleman & Hellberg & Andersson 1999, 714.)

6.6 Utropssatsernas form och talfunktion

Utropssatser är inte en så tydlig kategori som alla andra satstyper. De kan tolkas som preciseringar av vissa påstående- och frågesatser som inte anses vara normala påstående- eller frågesatser med sina normala funktioner, därför har utropssatserna ingen sekundär talfunktion. Eftersom de endast har en primär talfunktion som expressiver eller känslouttryck är de ganska enkla att använda. En expressiv mening ger uttryck åt den känsla som en viss händelse eller företeelse åstadkommer hos talaren. Han måste omedelbart kunna uttrycka sina känslor. De möjliga förekommande nyanserna hos utrop är följder av utropets känsloladdning t.ex. smärta, sorg, avsky, förakt, vrede, rädsla, häpnad, glädje, besvikelse, lycka, önskningar, förtjusning. Möjliga uttrycksmedel för utrop är t.ex.

bisatskonstruktion med inledare som *att, som* (jfr (12a) och (12b)) eller en expressiv fras innehållande *vad, vilken, så* (12c), substantivfraser (12d) och interjektioner (12f). (Andersson 1993, 130; Hakulinen & Karlsson 1979, 292-293; Karlsson 1994, 167; Thorell 1973, 279; Wessén 1968, 160-161.)

- (12) a. Att du inte skäms!
 b. Som jag har letat!
 c. Vad du är envis!
 d. En sån drummel!
 e. Oj! Tusan också! Älskling! Fan!
 f. *Hur stor bil du inte har här! *Hur vacker du var!

Interjektioner som är oböjliga och inte har någon syntaktisk relation med de andra led i satsen fungerar också som utrop och är i själva verket den vanligaste typen av utrop. De står oftast ensamma eller ställs före eller parentetiskt inuti eller efter en mening. Interjektionerna är oftast oartikulerade ord som bildas utanför språkets vanliga ljudsystem och egentligen påminner lite om djurens språk t.ex. *ptroo, åh*, men det kan också vara fråga om ord som har börjat användas som isolerade utrop. (Andersson 1993, 51.)

Det är lätt att igenkänna utropsatser eftersom man vanligen höjer tonen i utrop genast över "normaltonen" och den sänks något mot slutet, dock inte i samma grad som vid utsagan. I skrift markeras utrop med ett utropstecken. Utrop tillhör huvudsakligen talet. (Thorell 1973, 279.) Det finns några vissa syntaktiska begränsningar när det är fråga om expressiver. Det är inte möjligt att använda negation eller imperativformer i utropsatser utan att de påverkar utsagans korrekthet (jfr (12e)). (Liukko 1998, 18.)

6.7 Önskesatsernas form och talfunktion

I svenskan räknar man också önskesatser som en egen meningskategori vilket man inte gör t.ex. i finskan. Önskesatser eller optativa meningar kan delas in i två grupper p.g.a. om en önska kan uppfyllas eller inte. Den första gruppen är optativa önskningar och de kan uppfyllas eller de åtminstone framställs som möjliga att uppfyllas. Talaren vill ha dem förverkligade utan att direkt uppmana lyssnaren. Den här typen är den svagaste formen av önskan. En sådan önskan uttrycks i första hand med huvudsats som har finitet i presens konjunktiv på första plats (13a) vilket tillhör högtidlig och ålderdomlig stil och

förekommer oftast i just sådana här fasta uttryck. En optativ önska kan också uttrycks med *måtte/må* + infinitiv (13b) eller imperativ som det första ledet i satsen (jfr (13c)). (Andersson 1993, 129; Thorell 1973, 278; Wessén 1968, 160.)

- (13) a. Leve brudparet! Leve kungen!
 b. Måtte han resa snart! Må det gå dig väl!
 c. Lycka till! Välkommen! Lev väl!
 d. Om jag hade rest i går ändå! Att jag aldrig hade rest hit!
 e. Den som vore hemma igen!
 f. Vore hon här ändå!

Den andra gruppen, som kallas för hypotetiska önskningar, uttrycker en önskan som inte kan uppfyllas. Talaren tror inte på att det som sägs kan i några omständigheter förverkligas. En hypotetisk önskning framställs som mer överklig och den kan också användas som en gissning och ett utrop. Strukturen i en sådan önskesats är vanligen bisats inledd av *om/att* (jfr (13d)) eller korrelat + relativsats (13e). Satsen kan dock stå utan fundament och ha ett verb i konjunktiv på första plats (13f). (Andersson 1993, 129-130; Liukko 1998, 18; Thorell 1973, 278.)

7 DIREKTIVA HANDLINGAR

7.1 Om direktiv funktion

Direktiver har den illokuta styrkan att talaren vill förmå lyssnaren att utföra en viss framtid handling eller att låta bli att utföra en handling. Med direktiver skall världen anpassas till orden och talarens psykologiska tillstånd är vilja. (Lindgren 1981, 5.) Eftersom det är omöjligt och ologiskt att befalla någon i det förflutna, är det alltid fråga om en framtid handling som skall utföras. Det är också omöjligt att uppmana, befalla, osv. någon att utföra något som ligger exakt samtidigt med talögonblicket. (Muittari 1988, 26.) Vi behandlar direktiver i två grupper: direkta och indirekta direktiver som vidare kan delas i olika typer.

Exempel på olika direktivtyper är befallningar, order, föreskrifter, tillsägelser, uppmaningar, krav, begärningar, anmodanden, vädjanden, böner, förslag,

rekommendationer, råd, anvisningar och varningar. Det finns många olika sätt att uttrycka direktiv funktion på satsnivån och de analyseras i det följande. Dessa talfunktioner har olika grad av direktiv styrka och vi har delat dem i fem grupper enligt hur mycket handlingsfrihet de ger till lyssnaren. Den första gruppen direkta direktiver innefattar befallningar, order och föreskrifter och den andra innefattar tillsägelser, uppmaningar och krav. Till tredje gruppen hör begärningar, anmodanden, vädjanden och böner. Förslag hör till den fjärde gruppen och den sista gruppen innehåller rekommendationer, råd, anvisningar och varningar. Den direktiva styrkan blir mindre när man går från den första gruppen till den sista.

7.2 Direkta direktiver

Ett vanligt sätt att uttrycka direkta direktiver är att använda imperativsatser, till exempel *Öppna fönstret!*. Imperativer är ganska lätta att känna till i texten eftersom de oftast kombineras med något tilltalsnamn eller –ord. De är också korta och har imperativformade verb (se avsnitt 6.5) samt står det ett utropstecken i slutet av meningen, jfr:

(14) a. Spring, farbror Kalle!	(KA 18/2000, 14.)
b. Kom nu, Lilla Puman!	(KA 18/2000, 26.)
c. Ta skydd, pojkar!	(KA 18/2000, 12.)

Användning av tilltalsnamn och –ord är ett sätt att försäkra att direktiven är förstått av den rätta personen, dvs. man vill rikta sitt meddelande till en viss person och på detta sätt kan man vara säker på att den rätta personen förstår att det är fråga om honom/henne.

Det mest allmänna sättet att uttrycka direkta direktiver i vårt undersökningsmaterial är imperativsatser (se avsnitt 5.5). Direkta direktiver är också den mest allmänna illokutionstypen av de som undersöks i materialet. Imperativsatser är korta och tydliga och det propositionella innehållet motsvarar satsstrukturen, jfr:

(15) a. Börja jobba!	(KA 26/2000, 18.)
b. Ge hit den där lappen!	(KA 2/2000, 42.)
c. Kom hit!	(KA 18/2000, 13.)

Hur stark den direktiva styrkan är beror helt på kontexten. Befallningar, order och föreskrifter har den starkaste styrkan av direktiver. I (15a) är kontexten sådan att Kalle Anka befäller en soldat att börja jobba. Kalle Anka har en högre status än soldaten i det här fallet och därför tolkas exempelsatsen som en tydlig befallning. Man kan inte missförstå den som till exempel ett förslag. Kontexten i (15b) liknar en situation där en förälder befäller sitt barn att göra något; det är Kalle som ger en order till sina brorsöner. I (15c) är Kalle Anka arg på sina brorsöner och han skriker åt dem att komma till honom. Alla dessa exempelsatser kan tolkas som förslag, rekommendationer eller till och med råd om man inte tar hänsyn till kontexten. När man vet hurdan kontext ett yttrande har, kan man se att de är klara befallningar eller order.

Imperativsatser kan också ha tillsägelser, uppmaningar och krav som direktiv talfunktion. Den direktiva styrkan är inte lika stark som i befallningar eller föreskrifter. Då är lyssnarens handlingsfrihet lite större än i imperativsatser som har den direktiva talfunktionen order, befallning eller föreskrift. Det finns några exempel på uppmaningar, tillsägelser och krav i vårt undersökningsmaterial, jfr:

(16) a. Ta det lugnt och håll labbarna i vädret, så blir allt bra!	(KA 49/1999, 15.)
b. Var tålmodig!	(KA 35/2000, 20.)
c. Gå lite lugnare fram, farbror Joakim!	(KA 12/2000, 12.)
d. Ge mej ett par breda fyrtyofyror!	(KA 35/2000, 44.)

I den första exempelsatsen (16a) är det fråga om ett rån. Björnligan kommer in i en juvelbutik och uppmanar kunder att lugna sig och lyfta händerna. Den kan inte tolkas som en klar befallning eftersom slutet av satsen (*..så blir allt bra*) visar att det är bättre för kunderna att hålla sig lugna. Den är en uppmaning som kunderna borde följa för att inget illa skulle hända dem. Yttrandet i (16b) är vad Oppfinnar-Jocke säger till Ankeborgs borgmästare efter att han många gånger har ringt Jocke och frågat efter en snabbväxare för sitt hår. Jocke tillsäger borgmästaren att ta det lugnt och inte ringa hela tiden för att snabbväxaren skulle bli färdig fortare. Det skulle vara dem båda till nytta att borgmästaren vore tålmodig och väntade lugnt att allt blir färdigt. Därför tolkas satsen som en tillsägelse. Eftersom det är en borgmästare som satsen är riktad på och Jocke som säger det, kan det inte vara en befallning eller order, dvs. en person med lägre status kan inte normalt befälla en person med högre status.

(16c) liknar (16b) i att den är också en uppmaning uttryckt av personer som är yngre än farbror Joakim. Kalles brorsöner uppmanar farbror Joakim att ta det lugnare eftersom de tror att han hamnar i olyckor om han fortsätter på samma takt. Det är farbror Joakim till gagn om han utför handlingen och därför är den inte någon föreskrift. Ett exempel på krav är sats (16d). Kontexten till den är att en rik man kommer in i en skoaffär och kräver Långben att ge honom ett skopar. Utan denna kontext kunde satsen tolkas som en begäran men situationen och relationen mellan kunden och Långben gör att satsens direktiva talfunktion är krav. Utan kontexten kan man misstolka satser i (16) som befallningar eller order. När man vet situationen där de yttras kan man klart se att de är uppmaningar, tillsägelser eller krav.

Begärningar, anmodanden, vädjanden och böner, som är exempel på imperativens direktiva talfunktion, har ännu mindre direktiva styrkan och lyssnarens handlingsfrihet är större än i tillsägelser, uppmaningar och krav, jfr:

(17) a. Ge mej bara en chans!	(KA 49/1999, 28.)
b. Låt mej ordna det!	(KA 49/1999, 11.)
c. G-gör oss inte illa!	(KA 18/2000, 10.)

Satser i (17) är imperativsatser på satsnivån men till och med utan kontexten kan man se att de är begärningar, anmodanden och vädjanden. Kalle Anka säger satsen i (17a) till en arbetsgivare som misstänker att Kalle inte kan klara sig av jobbet. Kalle vädjar att arbetsgivaren skulle ge honom en chans att visa att han klarar sig av det. Sats (17b) är vad en julgubbe säger till Kalles brorsöner när de vill prova leksaker på Nordpolen. Pojkarnas Gröngölingsledare vill inte låta dem leka och julgubben ber om lov att hjälpa dem med saken. Strukturen *låt mig/oss* visar klart att det är fråga om en begäran eller vädjan fast verbet har imperativformen. Strukturen tolkas alltid som en begäran eller ett anmodande eller ett förslag. Kontexten för (17c) är sådan att Kalles brorsöner har gjort några kemiska prov och på så sätt skapat ett monster och nu hotar monstret dem. (17c) är en vädjan att monstret inte skulle skada dem. Brorsönerna är riktigt rädda för monstret och därför kan satsen inte tolkas som någon befallning eller order.

Böner är också en av imperativens direktiva talfunktioner. Om man ser en bön som något som bara kan riktas till Gud, så finns det inte några böner i vårt undersökningsmaterial. Om böner också kan riktas till människor, så finns det många exempel på böner om hjälp i

vårt undersökningsmaterial. *Hjälp!* är en av de allmännaste imperativsatser som finns i undersökningsmaterialet.

Förslag hör också till de direktiva talfunktioner som en imperativsasts kan ha. De kan vara svåra att skilja från begärningar men vi hittade några exempel på förslag i vårt undersökningsmaterial. Kontexten tyder på att det är fråga om förslag, jfr:

- (18) a. Kom till Höstgryningens Viloparadis för att äntligen slappna av!
(KA 46/2000, 42.)
b. Gör som Fantis säger, farbror Joakim! Ge honom en chans! (KA 46/2000, 9.)
c. Gör nånting kul, som lockar kunderna till just din vagn! (KA 25/2000, 46.)

Farmor Anka hör (18a) i radion efter att ha blivit trött på jobbet på landsbygden. Märten Gås sover under ett träd och farmor Anka måste göra allt själv. Då kommer detta förslag från radion och farmor Anka bestämmer sig att åka till Höstgryningen för att slappna av. (18a) är inte riktad till någon viss person utan den är en reklam som alla borde höra. Den ger lyssnaren stor handlingsfrihet vilket är ett typiskt drag hos förslag. I (18b) är kontexten sådan att farbror Joakim har skaffat sig en drake som borde försvara hans pengabinge. Draken är inte fullvuxen ännu och farbror Joakim tycker att han inte kan försvara pengabingen så bra som krävs. Med (18b) föreslår Kalles brorsöner att farbror Joakim ger draken en chans att visa att han kan skydda pengabingen. Ett förslag ger lyssnaren ännu större handlingsfrihet än alla tidigare nämnda direktiva talfunktioner. Så är det också i (18c) där brorsöner försöker hjälpa Kalle att få mera kunder till sin läskeblaskvagn. De ger ett förslag vilket borde hjälpa Kalle att slå sin motståndare, dvs. ett förslag om vad Kalle borde göra.

Allra mest handlingsfrihet har lyssnaren när det är fråga om rekommendationer, råd, anvisningar och varningar. Det finns några exempel på råd och varningar i vårt undersökningsmaterial, jfr:

- (19) a. Akta! (KA 46/2000, 21.)
b. Se upp! (KA 37/2000, 6.)
c. Bara klipp en enkel form, Knette lille! Konstra inte till konsten!
(KA 46/2000, 30.)

(19a) och (19b) är de mest typiska fall av varningar och man kan se att de är varningar till och med utan kontexten. Sådana varningar med imperativform finns mest i vårt undersökningsmaterial. (19c) är en anvisning som Kalle ger till Knette som har frågat hur en busk klippas till form av en parallelogram. Lyssnaren kan antingen följa rådet eller bry sig inte om det. Man anger oftast rekommendationer, råd, anvisningar och varningar med imperativsats och de hör till imperativens direktiva talfunktioner men deras direktiva styrka är liten.

Vi tar inte upp artigheten och maximer i imperativsatsers eftersom det inte är ändamålsenligt. Imperativsatsers används vanligen i situationer där det är helt artig och passande att använda dem. Undantag är sådana situationer där man vill vara ironisk eller när man avsiktligt vill sära någon och därför använder man imperativ i olämplig situation.

Ett slags direktiva satsers inleds med *låt oss* som innefattar både talaren och lyssnaren. Det uttrycker ett förslag som antas vara i både talarens och lyssnarens intresse (Teleman & Hellberg & Andersson 1999, 712), jfr:

- (20) a. Låt oss duellera!
b. Låt oss fortsätta!

(KA 12/2000, 45.)
(KA 26/2000, 37.)

Situationen i (20a) är sådan att Musse Pigg och professor Terbius har flyttat i tiden, de finns i det förflutna och de behöver Arkimedes för att komma tillbaka till nutiden. Attila har tagit Arkimedes och Musse måste slå med Attila för att få honom tillbaka. Det är alltså i bådars intresse att slåss. Sats (20b) är vad en skattmas säger till Kalle Anka som tror att mannen han talar med är från Snobbklubben. Kalle presenterar sin egendom till honom och ljuger att han är rik eftersom han tror att han måste vara rik för att komma in i Snobbklubben. Det är till bådars nytta i denna situation att de fortsätter att gå igenom egendomen. Gemensamt för *låt oss*-konstruktionen är att lyssnaren förutsätts ha rätt att vägra.

Imperativ kan också ha några sekundära användningar. Detta betyder att den direktiva grundläggande funktion av uppmaning hamnar i bakgrunden och då dominerar en annan pragmatisk funktion. Ett typisk fall av imperativens indirekta användning är önsknings, till exempel *Lycka till, Musse!* (KA 46/2000, 15.) När talaren är säker på hur lyssnaren

kommer att handla, blir den dominerande funktionen hos imperativ ofta uttryck för känsla och då är det fråga om ett annat fall av imperativens indirekta användning. Antingen är det självklart för talaren att lyssnaren aldrig kommer att följa uppmaningen eller också är det uppenbart att lyssnaren under alla omständigheter kommer att utföra handlingen. (Teleman & Hellberg & Andersson 1999, 720.)

Direkta direktiver kan också uttryckas med hjälp av performativa yttranden, till exempel *Jag befäller dig.* eller *Jag uppmanar dig...* Det finns bara några sådana fall i vårt undersökningsmaterial, jfr:

- (21) a. Jag utmanar dej på triathlon-tävlingen "Järnfarmor"! (KA 46/2000, 45.)
 b. Borgmästaren i Ankeborg ber att ni ska besöka honom i stadshuset, herr Anka! (KA 46/2000, 34.)

(21a) yttras i en situation där farmor Anka är på lov i Höstgryningens Viloparadis och en annan pensionär utmanar henne till en tävling nästa dag. Sats (21b) sägs av borgmästarens assistent till Kalle som har blivit berömd för sin förmåga att ge buskar och träd en ny form. Borgmästaren vill att Kalle skall klippa hela stadens buskar och träd på samma sätt och därför ber han honom att komma till stadshuset. Det låga antalet performativa yttranden kan bero på det att det ofta är brist på rum i pratbubblor och performativa yttranden tar mer rum än till exempel imperativsatser. Av samma orsak är imperativsatser de frekventaste formerna i serietidningstexter. Språket i serietidningar liknar mera talspråk än skriftspråk och det stora antalet imperativsatser i Kalle Anka kan också bero på det.

7.3 Indirekta direktiver

En indirekt talakt utförs när en viss illokution används för att uttrycka en annan illokution. Yttrandets satsstruktur motsvarar då inte dess illokuta styrka. De indirekta direktiverna löser ett problem som uppstår då man vill förmedla en begäran eller en befallning men vill undvika att vara oartig (Holmberg 1977, 146). Man kan till exempel utföra en indirekt direktiv med hjälp av frågesatsen *Kan du ge mig salt?* Med hjälp av kontexten kan lyssnaren tolka yttrandet som en uppmaning att ge salt. De indirekta direktiverna bildar den tredje största gruppen i vårt undersökningsmaterial. Här skall vi behandla bara de konventionaliserade indirekta direktiver. Begreppet *indirekt* betyder här att talaren försöker

få lyssnaren att utföra en handling utan att **direkt** säga det eller befalla honom (jfr. direkta direktiver). Detta händer mestadels med hjälp av påstående- och frågesatser.

Indirekta direktiver kan vidare delas in i *konventionaliserade* och *icke-konventionaliserade* former. Searle (1975, 72) presenterar fyra generaliseringar som gäller konventionaliserade indirekta direktiver och deras uttryckssätt. Den första är att talaren kan antingen fråga om eller påstå att det förbererande villkoret gäller, dvs. det är fråga om lyssnarens förmåga att utföra handlingen, jfr:

(22) a. Kan du visa oss vägen ut?	(KA 2/2000, 60.)
b. Ni kan komma nu!	(KA 37/2000, 12.)

Den andra generaliseringen har med uttryckets propositionella innehåll att göra. Talaren kan antingen fråga om eller påstå att det villkoret för det propositionella innehållet (*du håller ett öga på trampbåtarna; du fixar det*) gäller. I (23a) frågar talaren om lyssnaren kommer att utföra handlingen och i (23b) påstår han att lyssnaren kommer att göra det:

(23) a. Håller du ett öga på trampbåtarna vi hyrde?	(KA 37/2000, 8.)
b. Du fixar det.	(KA 37/2000, 17.)

Fast satserna i (22) och (23) är strukturellt sett frågesatser och påståendesatser, kan de i vissa kontexter förstås som direktiver.

Som tredje generaliseringen presenterar Searle (1975,72) uttryck med vilka talaren påstår att uppriktighetsvillkoret är uppfyllt. I det här fallet frågar talaren inte om villkoret gäller eller inte. Det är fråga om talarens vilja eller önska, dvs. talaren **vill** att lyssnaren skall utföra handlingen, jfr:

(24) a. Men jag vill att du åtar dej ett nytt uppdrag.	(KA 46/2000, 35.)
b. * Vill jag att du åtar dej ett nytt uppdrag?	

(24a) som är en påståendesats kan fungera som en indirekt direktiv men (24b) kan inte. Orsaken till detta är att det inte är normalt att fråga andra om sina egna psykiska tillstånd: lyssnaren kan inte veta om talaren vill eller inte att lyssnaren utför handlingen i fråga.

I den fjärde generaliseringen är det fråga om att talaren kan utföra en indirekt direktiv genom att antingen fråga om eller konstatera att det finns bra skäl för att utföra handlingen. Ett undantag till detta är situationen där orsaken är lyssnarens vilja eller önska att utföra handlingen. I detta fall kan talaren bara fråga efter lyssnarens vilja eller önska (Searle 1975, 72), jfr:

(25) a. Varför inte börja pressa vindruvor!	(KA 35/2000, 44.)
b. Du måste till Anketorg i tid till starten!	(KA 25/2000, 7.)
c. Lille Hiawatha, vill du komma och leka med våra dockor i dag igen?	(KA 18/2000, 22.)

I (25a) finns det en implikation att det finns bra skäl till att personen i fråga skulle kunna pressa vindruvor och i (25b) har man bra skäl att vara på torget i tid medan (25c) frågar efter lyssnarens vilja att leka med dockorna igen.

Icke-konventionaliserade former är uttryck som i vissa kontexter kan uppfattas som indirekta uppmaningar. Deras antal i språket är oändligt medan antalet konventionaliserade indirekta direktiver tycks vara begränsat. (Brown & Levinson 1978, 141.) Några exempel på icke-konventionaliserade indirekta direktiver är följande:

(26) a. Nu blir borgen Malcot ett lätt byte för vikingarna.	(KA 26/2000, 7.)
b. Du hittar vad du söker åt det hållet!	(KA 18/2000, 55.)
c. Direktören söker dej!	(KA 18/2000, 34.)

Yttrande i (26a) kan i lämpliga kontexter tolkas som indirekt uppmaning att stanna kvar och försvara borgen men dess användning är knappast konventionaliserad. Detsamma gäller (26b) med vilken talaren pekar på det rätta hållet för lyssnaren att gå, dvs. det propositionella innehållet är *gå ditåt*. (26c) kan i vissa kontexter tolkas som en befallning med det propositionella innehållet *gå till direktören*. Vi koncentrerar oss på de konventionaliserade indirekta direktiverna och tar inte hänsyn till de icke-konventionaliserade formerna.

I fortsättningen skall vi dela upp konventionaliserade indirekta direktiver i påståendesatser och deras jakande och negerande versioner. Vi behandlar också påståenden beträffande talarens vilja och lyssnarens plikt samt konditionalsatsformade påståenden. Alla dessa har propositionen *lyssnaren utför en framtida handling*. Som sist behandlar vi påståenden med

propositionen *lyssnaren resp. talaren har något*. Denna indelning utgör basen för vår fortsatta analys.

7.3.1 Påståendeformade direktiver

Man kan i svenskan uttrycka en indirekt direktiv genom att påstå att lyssnaren kommer att utföra handlingen i det propositionella innehållet. De har en stark direktiv funktion och de uppfattas oftast som befallningar. Av de indirekta direktiverna i Kalle Anka är påståendeformade direktiver den största gruppen. Jakande påståenden beträffande det propositionella innehållet *lyssnaren utför en framtida handling* innefattar idén att talaren tror på det propositionella innehållets sanning. Han binder sig vid sanningen hos det sagda, jfr:

(27) a. Ni går först, hertig!	(KA 26/2000, 11.)
b. Ni stannar här och passar buren!	(KA 25/2000, 7.)

Kalle säger (27a) till en hertig som han hjälper. De är på väg till källaren i ett slott och Kalle vill att hertigen går ner först. Kontexten i (27b) är sådan att Kalles duva flyger bort och han vill att brorsönerna stannar kvar och vaktar buren ifall duvan skulle komma tillbaka. Kalle själv följer efter duvan. Talaren i båda dessa fall förutsätter att handlingen förverkligas och de lämnar nästan ingen handlingsfrihet åt lyssnaren. Både (27a) och (27b) följer maximer (se avsnitt 5.2), speciellt kvalitetsmaximen eftersom talaren tror på att det som han säger kommer att hända. Om man följde sättsmaximen i (27b), kunde man säga det kortare (*stanna här och passa buren!*) men då skulle satsen inte vara så artig som det nu är.

Jakande påståendeformade direktiver kan också uttryckas med hjälp av modala hjälpverb, t.ex. *få*, *kunna* och *bör*. De ser artigare ut på satsnivån men de har nästan en lika stark direktiv funktion som satser med ett vanligt verb i presens, jfr:

(28) a. Du får stanna och vakta huset, Pluto!	(KA 2/2000, 30.)
b. Ni får anteckna bilnumret och säga till polisen!	(KA 2/2000, 11.)

Musse Pigg säger (28a) till Pluto efter att ha blivit tvungen att åka iväg med en flygande matta. Den ser ut som ett tillstånd men den är en befallning i den här kontexten. Kalle Anka och hans brorsöner följer några rövare och Kalle uppmanar brorsöner att hämta polisen genom att säga sats (28b). De här satserna är befallningar och uppmaningar som inte ger mycket handlingsfrihet åt lyssnaren. Artighetsgraden är låg i de här fallen. Om man tar hänsyn till kontexten, följer (28a) alla andra maximer än sättsmaximen som skulle kräva en kortare version av satsen, dvs. en sats med verbet i imperativform. Detsamma gäller (28b). Genom att bryta mot sättsmaximen gör talaren sina yttranden artiga fast de inte är så artiga som de kunde vara.

Man kan också använda verbet *kunna* för att uttrycka indirekta direktiver i form av jakande påståenden. Det propositionella innehållet är detsamma som i (28), jfr:

(29) a. Ni kan följa efter henne!	(KA 35/2000, 10.)
b. Nu kan du dansa "Svansjön"!	(KA 44/2000, 23.)

Den direktiva funktionen hos satser i (29) ligger någonstans mittemellan en befallning och en begäran. Situationen i (29a) är sådan att Magica de Hex har plattat farbror Joakim till ett papper och Kalle befäller sina brorsöner att gripa Magica. (29b) yttras av Magica de Hex i en situation där hon använder voodoo för att få farbror Joakim, Kalle och Kalles brorsöner att göra som hon vill.

Jämfört med satser med verbet *få* har lyssnaren en större handlingsfrihet när talaren använder satser med verbet *kunna*. Därför tolkas satser i (29) artigare än satser i (28). Påståendeformade direktiver med *få* och *kunna* kan emellertid inte användas i situationer där hotet mot *face* anses vara stort.

Ett modalverb som kan användas för att bilda en sats med indirekt direktiv funktion är *bör*. Beroende på kontexten kan de tolkas som skyldighetsbetecknande begärningar eller rekommendationer, jfr:

(30) a. Du borde fixa dem!	(KA 25/2000, 9.)
b. Ni borde lära er att se upp!	(KA 49/1999, 10.)

Kalle är ute efter sin duva och han följer den till ett tak som just renoveras. Takpannor sitter löst och Kalle faller ner med dem. Husägaren blir arg och Kalle rekommenderar honom att fixa dem (30a). Kalles brorsöner försöker gripa en skurk som står på ett tak. De ser inte honom och han kastar snö på dem samtidigt som han säger (30b). Konstruktioner som innehåller verbet *bör* ger mycket handlingsfrihet åt lyssnaren, dvs. han är inte alls tvungen att utföra handlingen. De här satserna är närmast råd och rekommendationer.

Den indirekta direktiva funktionen kan också uttryckas med negerade påståendeformade satser. De anses vara artigare än de motsvarande jakande påståendesatser. Negationen i en påståendesats betyder att talaren inte har lika stor tro på att det sagda kommer att förverkligas, dvs. han tar hänsyn till det att det finns en möjlighet att handlingen inte skall utföras, till exempel *Du tar inte min bok* (KA 18/2000, 57.) Musse Pigg försöker få en sagobok från en liten pojke som inte vill ge den åt honom. Pojken använder ett artigare och mer modest yttrande för att få sin bok tillbaka. Sådan artighet beror på att det är fråga om kommunikation mellan en vuxen och ett barn. Negerade påståendesatser av denna typ anses som försiktiga och modesta direktiver.

Negerade påståendesatser med modal verbet *kunna* är också möjliga i direktiv funktion. Sådana konstruktioner är ännu mer modesta och de kan till och med tolkas som råd, jfr:

- (31) a. Du kan inte gå lös här med saxen! (KA 46/2000, 37.)
 b. Men du kan ju inte heller klaga som har en Snobbilac! (KA 37/2000, 22.)

Kalle är en busk- och trädtrimmare och en av sina underordnade försöker få honom att låta bli att klippa träden i den botaniska trädgården i Ankeborg (31a). (31a) kan tolkas som råd att inte utföra handlingen uttryckt i det propositionella innehållet. Med (31b) påstår en man att Kalle Anka inte får klaga om sitt liv om han har en sådan fin bil som en Snobbilac. Lyssnaren i de här fallen har en stor frihet att välja mellan att utföra handlingen eller att låta bli att utföra handlingen. Detta ser man i att Kalle (lyssnaren) inte utför de direktiva handlingarna i fråga.

Modal verbet *bör* kan användas i negerade påståendeformade satser för att uttrycka en indirekt direktiv. Det finns ett exempel på detta i vårt undersökningsmaterial: *Du borde inte gå på gatorna, Gösta!* (KA 35/2000, 55.) Kalle säger den till en trollkarl som vet inte

hur man beter sig i trafiken. Kalle skulle lätt kunna ge honom en eller fler orsaker till varför man inte kan gå på gatorna hur man vill. Det är fråga om ett förbud vars propositionella innehållet är *gå inte på gatorna*.

Utom jakande och negerade påståenden finns det påståenden beträffande talarens vilja, dvs. talaren vill att lyssnaren skall utföra en handling. Ett exempel på sådana påståenden är *Jag vill att du hjälper mig* (Muittari 1988, 56) där talarens vilja är klart uttryckt med verbet *vilja*. Det finns ett exempel på detta i vårt undersökningsmaterial: *Men jag vill att du åtar dej ett nytt uppdrag... det förnämsta av alla!* (KA 46/2000, 35.) Ankeborgs borgmästare vill att Kalle skall klippa alla träd och buskar i staden till en ny form. Det psykologiska tillståndet hos talaren är vilja och satsens direktiva funktion är stark, nästan lika stark som i en imperativsats. Kalle (lyssnaren) har nästan ingen möjlighet att vägra att utföra handlingen.

Påståenden beträffande lyssnarens plikt kan bildas till exempel med verben *måste*, *skall* och *bör*. Sådana fall finns många i vårt undersökningsmaterial, jfr:

(32) a. Du måste komma undan, Musse!	(KA 25/2000, 51.)
b. Du ska vara en god förebild för dina brorsöner!	(KA 12/2000, 30.)
c. Du skulle ge oss en låda med larver!	(KA 35/2000, 20.)
d. Du borde lära dej av Helen, Wiveka lilla!	(KA 49/1999, 34.)

Satser av denna typ kan fungera som indirekta krav, uppmaningar osv. Talaren påstår att lyssnaren är skyldig att utföra handlingen eller att utförandet är lyssnaren till nytta. I (32a) försöker Musse och professor Terbius undvika att hamna in i en planetslukare som försöker svalka dem och deras rymdskepp. Professorn uppmanar Musse att undvika sluparen eftersom det är i Musses intresse att inte bli svalkad. Det är inte Musses plikt att komma undan utan det är bäst för honom att komma tillbaka till jorden. Kontexten i (32b) är sådan att Kalle och hans brorsöner har fått en leksak från Oppfinnar-Jocke för att testa om den kan säljas i framtiden. Polarn är samtidigt en leksak och en lärare som säger hur man borde bete sig. Polarn säger (32b) till Kalle när Kalle har blivit arg på pojkarna. I detta fall är det Kalles plikt att vara en god förebild för sina brorsöner.

I (32c) har Oppfinnar-Jocke lovat att ge en låda larver till Kalle och hans brorsöner. Ett telefonsamtal avbryter konversationen och efter det påminner en av brorsönerna Jocke att

ge larverna. Jocke är alltså skyldig att ge larverna eftersom han redan har hunnit lova pojkarna lådan. Med (32c) påminner brorsönerna Jocke om hans plikt. I (32d) är det fördelaktigt för Wiveka att lära sig av Helen. Kalle sitter barnvakt och Wiveka vill hela tiden gå på toaletten. Kalle tycker att det skulle vara i Wivekas intresse att lära sig att hålla sig för att kissa och därför säger han sats (32d) till henne. Det är fråga om en rekommendation som ger mycket handlingsfrihet åt lyssnaren och är artigare än till exempel befallningar.

Konditionalsatsformade påståenden kan uppträda i den direktiva funktionen. Genom att använda sådana satser framställer talaren handlingen bara som en möjlighet. Ett exempel i vårt undersökningsmaterial är *Ni kanske skulle skaffa er...stänk...en mer passande hobby än dans!* (KA 35/2000, 44). Det är Långben som säger satsen till en dam som är kund i en skoaffär och har för stora fötter för de skor hon vill köpa. Den är alltså bara en möjlighet som damen har men som hon inte behöver utnyttja. Man kan bilda konditionalsatsformade påståenden också med *om*-inledning tillsammans med *skulle* och då är det fråga om en modest uppmaning eller förslag. Sådana exempel finns inte i vårt undersökningsmaterial.

Påståenden med propositionen *lyssnaren resp. talaren har något* kan uppträda i indirekt direktiv funktion. Propositionen (*lyssnaren utför en framtida handling*) i de tidigare nämnda påståendeformade direktiver saknas i dessa satser, jfr:

- (33) a. Vi har mycket att göra! (KA 2/2000, 20.)
 b. Tyvärr har jag inte tid med familjeträffar nu! (KA 2/2000, 46.)

Kontexten i (33a) är sådan att farbror Joakim har kommit till farmor Ankas gård och farmor Anka och Kalle har bestämt att få Joakim att jobba. Det är farmor Anka som säger (33a) till Joakim och Kalle. Hon vill att Kalle och speciellt Joakim skall jobba hårt i gården och satsen är en indirekt befallning att börja jobba. Situationen i (33b) är att Kalle har blivit klok efter ett vetenskapligt experiment och inte vill ha något med sina brorsöner att göra. (33b) är en indirekt begäran att lämna Kalle i fred. (33a) och (33b) kan ses som indirekta direktiver fast deras proposition inte är *lyssnaren utför en framtida handling*. De kräver i alla fall någon sorts handling från lyssnarens sida.

I motsats till direkta direktiver kan indirekta direktiver också innefatta talaren som den som skall utföra den framtida handlingen, dvs. det är vanligen andra person i singularis och pluralis som används i direkta direktiver men i indirekta direktiver kan man också använda första personen i pluralis, jfr:

(34) a. Då tar vi rast!	(KA 37/2000, 9.)
b. Vi återvänder hem!	(KA 49/1999, 11.)

Exempelsats (34a) kan ses som ett svar till frågan *Vad skall ni göra då?* och då kunde den tolkas bara som en påståendesats som ger information till den som frågar. Eftersom det inte finns någon fråga i kontexten, kan denna sats tolkas som ett indirekt förslag som innefattar också talaren. Det är generalen som säger (34b) till gröngölingar. Han försöker få pojkarna att komma med honom tillbaka hem efter de har utfört ett uppdrag i Nordpolen, dvs. han inkluderar sig själv i uppmaningen. Propositionen i satser i (34) är att *både talaren och lyssnaren utför en framtida handling*.

Den direktiva styrkan hos direktiva satser som innefattar också talaren är mindre än i satser som bara förutsätter att lyssnaren skall göra något i framtiden. De kan ses hellre som förslag än som befallningar eftersom man vanligen inte befäller sig själv. Det finns mera exempel på satser med *vi* och den direktiva funktionen i vårt material än direktiva satser med *du/ni*.

Det finns några exempel på nominalfraser i Kalle Anka. De uttrycker en direktiv handling utan att ha något verb, dvs. de är elliptiska satser som alltid saknar något satsled. De tycks vara typiska för serietidningstexter eftersom de ändå kan tolkas med hjälp av bilder fast verbet saknas. Deras korthet gör dem passande för serietidningarnas pratbubblor och det finns mycket av dem i Kalle Anka, jfr:

(35) a. Spaken bakåt! Bakåt!	(KA 12/2000, 49.)
b. Benen lätt böjda åt andra hållet!	(KA 26/2000, 15.)
c. Upp med er, slöfsockar!	(KA 18/2000, 7.)
d. Inte så fort!	(KA 2/2000, 36.)

Exempelsatserna i (35) saknar predikat men de kan uppfattas som direktiva handlingar. Läsaren kan se på bilderna vem som skall utföra handlingen. I (35a) skall en pojke vända om flygplanet och i (35b) befäller Kalle en hertig att sätta sina ben på ett visst sätt då han

sitter. Med (35c) befäller Kalle sina brorsöner att vakna och med (35d) försöker en raja få Musse att stanna. Man kunde tillägga ett verb i imperativ form till satser i (35), till exempel *Vänd spaken bakåt!*. Då skulle man kunna tolka dem som direkta direktiver men eftersom verbet saknas, tolkas de som indirekta direktiver.

7.3.2 Frågeformade direktiver

Frågeformade indirekta direktiver skiljer sig från direkta frågehandlingar genom att talaren inte är ute efter något svar utan han förväntar en reaktion hos lyssnaren, dvs. att lyssnaren utför handlingen i fråga. Det propositionella innehållet är alltså *lyssnaren utför en framtida handling* men frågeformen ger lyssnaren en stor frihet att bestämma om han utför handlingen eller inte. De används ofta som förslag, begärningar och uppmaningar men inte som befallningar eller order. I situationer där det finns ett behov att skydda talarens eller lyssnarens *face* är det vanligt att använda frågeformade direktiver. Det finns inte många exempel på frågeformade indirekta direktiver i vårt undersökningsmaterial. De exempel som finns delas i fyra grupper: frågor beträffande det propositionella innehållet, frågor beträffande lyssnarens förmåga och vilja, frågor med verbet *få* och frågor beträffande orsaker till handlingen. En grupp till i vår analys är frågor utan det propositionella innehållet: den är frågor beträffande någon vara eller föremål.

Man kan uttrycka en direktiv genom att fråga om det propositionella innehållet gäller, jfr:

- (36) a. Ska du inte komma hit?
b. Ni skämtar väl?

(KA 26/2000, 29.)
(KA 2/2000, 47.)

(36a) är vad en av Kalles brorsöner säger till Mårten Gås. De fiskar först på ett ställe som Mårten säger är det bästa stället för fiskandet. Eftersom brorsönerna inte får några fiskar, flyttar de till ett nytt ställe och sedan frågar de Mårten om han också borde komma till deras ställe. Det propositionella innehållet är *du ska komma hit* och brorsönerna frågar om det gäller i situationen. I (36b) har Kalle plötsligt blivit klok och han är på ett bibliotek för att hitta några vetenskapliga böcker. Bibliotekarien hjälper Kalle men han är inte nöjd med det som hon föreslår att Kalle borde läsa. Kalle tycker att böckerna är lekskole-litteratur

och därför frågar han om fröken skämtar. Det propositionella innehållet är alltså *du skämtar* och talaren ifrågasätter dess gällande.

(36a) är ett förslag som lyssnaren inte behöver ge något svar på. Han behöver inte heller utföra handlingen, dvs. han får bestämma själv om han kommer eller inte. Negerade frågesatser kan uppfattas så att talaren förväntar att lyssnaren inte vill utföra handlingen. Därför är artighetsgraden lägre i negerade satser än i motsvarande jakande satser. (36b) kan till och med ses som en retorisk fråga men i den här kontexten är den en uppmaning att hitta några bättre böcker. Kalle tycker att det borde vara lätt för bibliotekarien att hitta mera högklassiga böcker åt honom. Satser som i (36) används ofta i olika mindre formella situationer, till exempel mellan vänner.

Den direktiva funktionen kan också yttras genom att fråga efter lyssnarens förmåga eller vilja att utföra handlingen, jfr:

(37) a. Kan du vara tyst, farbror Kalle?	(KA 2/2000, 41.)
b. Kan ni hjälpa mej, barn?	(KA 12/2000, 54.)

Kalles brorsöner försöker plugga för ett stort prov och samtidigt läser Kalle en skvallertidning i samma rum. Han läser några avsnitt högt och det stör brorsönerna, de säger sats (37a) till honom. Kontexten i (37b) är sådan att en berömd bergsbestigare har hamnat på ett tak och ber Kalles brorsöner om hjälp. I båda situationer är det i talarens intresse att lyssnaren utför handlingen och därför tolkas satserna som begärningar. De är artiga i och för sig eftersom de är frågor som ger en stor handlingsfrihet till lyssnaren. Man kunde emellertid höja artighetsgraden genom att tillägga något osäkerhetsbetecknande uttryck till dem. Frågor beträffande lyssnarens förmåga eller vilja att utföra en framtida handling används normalt inte som befallningar, order, uppmaningar eller krav utan som begärningar och förslag.

I svenskan kan man också använda verbet *vilja* i frågeformade direktiver, till exempel *Vill du öppna fönstret?* (Muittari 1988, 38). Den frågar efter lyssnarens vilja att utföra en handling. Sådana exempel finns inte i vårt undersökningsmaterial.

Frågeformade indirekta direktiver kan man uttrycka med verbet *få*. Det är inte fråga om något modalverb och frågor innehåller pronomenen *jag/man*, jfr:

(38) a. Kan jag få tala med er om era oljekällor?	(KA 26/2000, 37.)
b. Kunde man få smaka en saftig smula?	(KA 26/2000, 13.)

Kalle vill bli medlem i en snobbklubb och han spelar en rik man till en man som bestämmer om han accepteras som medlem i klubben. Kalle har bett brorsönerna att hjälpa honom. En av dem kommer in klädd som en rik man och föreställer en affärskompanjon till Kalle genom att fråga (38a). I (38b) är Kalle assistent till en hertig och han lagar till exempel mat till hertigen. Kalle har inte gett honom mer än några grönsaker och hertigen är hungrig. Då ser han att Kalle äter en saftig kyckling och frågar med (38b) om han skulle få en bit av kycklingen. Frågesatser i (38) kan tolkas som direktiver eftersom de kräver någon sorts handling från lyssnarens sida fast det inte direkt uttryckas. Talaren vill att det propositionella innehållet i satserna förverkligas, dvs. det är talaren till nytta att handlingen utförs. Användning av konstruktionen *kunde få* och pronomenet *man* förorsakar det att (38b) tolkas som en försiktig begäran, dvs. talaren är ganska säker på att det inte är möjligt för lyssnaren att utföra handlingen. Talaren frågar om det alls är möjligt att utföra handlingen. (38b) är lite artigare än satsen med *kan få* och pronomenet *jag*.

Man kan uttrycka indirekta direktiver genom att fråga efter orsaker till handlingen. De inleds med *varför* och de är alltid negerade. Jakande frågesatser med *varför* har inte någon direktiv funktion. Det finns ett exempel på negerade direktiva frågesatser inledda av *varför* i vårt undersökningsmaterial: *Varför inte börja pressa vindruvor?* (KA 35/2000, 44). Det är Långben som säger detta till en kund med för stora fötter till de dansskor som hon provar. Man kan tolka den som en fråga om varför kvinnan inte har börjat pressa vindruvor, dvs. orsaken till att hon dansar i stället för att göra något mer passande. Frågan uttrycker Långbens förundran över att kunden inte själv har kommit på att utföra handlingen.

Den sista gruppen av frågeformade direktiver utgörs av frågor beträffande någon vara eller föremål. De har inte propositionen *lyssnaren utför en framtida handling* som de tidigare grupper har. Talaren kan fråga om lyssnaren har något, till exempel *Har du en penna?* och lyssnaren måste i detta fall ha varan eller föremålet i fråga för att handlingen skall kunna

utföras. Det är också möjligt att fråga om något är färdigt för användning, till exempel *Är kaffe färdigt?*. Då vill talaren veta om det redan är möjligt att få dricka kaffe, dvs. om villkor för att handlingen skall kunna utföras har blivit uppfyllda. (Muittari 1988, 45.) En exempelsats i vårt undersökningsmaterial som liknar det andra exemplet är *Är klockan så mycket?* (KA 2/2000, 23). Det är farmor Anka som säger detta till farbror Joakim som tar rast för att äta lunch. Den är en indirekt begäran att sluta vila och börja jobba igen.

Artighetsgraden hos frågeformade direktiver är stor. De används i situationer där människor vill hålla kommunikationen flytande och inte vill riskera avbrytande genom att vara för direkta. En fråga ger lyssnaren en stor handlingsfrihet och hotet mot hans negativa face är mindre då.

8 KOMMISSIVA HANDLINGAR

8.1 Om kommissiv funktion

Såsom i direktiver skall världen anpassas till orden också i kommissiver men i kommissiver är det talaren som skall utföra en framtida handling. Talaren förbinder sig att utföra en angiven handling och hans psykologiska tillstånd är intention. (Lindgren 1981, 5.) Löften, erbjudanden och hotelser är exempel på kommissiva handlingar. Det är alltid fråga om en kommande handling eftersom det är omöjligt att till exempel lova göra något som är exakt samtidigt med talögonblicket eller ligger i det förflutna. (Muittari 1988, 63.)

Löften skiljer sig från hotelser i att handlingens innebörd för lyssnaren är olik. Om handlingen betyder något positivt för lyssnaren är det fråga om ett löfte men om handlingen är negativ rör det sig om en hotelse. Både löften och erbjudanden betyder något positivt för lyssnaren men det finns också en skillnad mellan dem: vid löften är det talaren som bestämmer om handlingen utförs eller inte medan vid erbjudanden är det lyssnaren som bestämmer det. (Muittari 1988, 63.)

Artighet spelar en roll i erbjudanden och hur de formas. Det är inte lika relevant i löften och hotelser. Hotelser är alltid oartiga eftersom hotet mot det interpersonella *face* är stort i dem. Ett löfte kan vara ett hot bara till talarens face: då är situationen sådan att talaren

lovar göra något som han inte vill göra. Annars är artighet orelevant i formuleringar av löften. Ett erbjudande är något som lyssnaren kan avböja och genom att använda artiga former, ger talaren stor handlingsfrihet åt lyssnaren, dvs. artiga formuleringar försäkrar att både talarens och lyssnarens face inte blir hotade.

Kommissiver kan delas i direkta och indirekta kommissiva handlingar. Direktiver, påståenden och frågor har en viss meningstyp men så är inte fallet med kommissiver. De kan uttryckas med hjälp av många olika konstruktioner, till exempel med frågor eller påståenden.

8.2 Direkta kommissiver

Direkta kommissiver kan uttryckas med explicita performativa yttranden, till exempel *Jag lovar dig att komma i tid*. Det finns ett visst performativt verb i yttrandet som tyder på om det är fråga om ett löfte, en hotelse eller ett erbjudande, jfr:

(39) a. Den dagen lovar vi att jobba ett år i trädgården!	(KA 44/2000, 31.)
b. Jag lovar att ställa upp med vissa hjälpmedel!	(KA 46/2000, 20.)

Satser i (39) är explicita löften eftersom de har verbet *lova* i dem. Situationen i (39a) är sådan att Kalle sjunger en hemsk låt och hans brorsöner vill inte längre lyssna på den. Kalle blir arg och säger att låten en dag skall ligga i toppen av Tuffa Topplistan som spelas i TV. Då skrattar pojkarna och uttrycker löftet i (39a). I (39b) är Musse Pigg i Mars och han har blivit arresterad för något som han inte har gjort. Han vet vem som är skyldiga och lovar till domaren att han skall få de skyldiga att erkänna sina brott. Då lovar domaren att hjälpa Musse, han säger (39b) till Musse.

Erbjudanden kan också vara explicita. Då använder man verben *bjuda på*, *inbjuda* eller *erbjuda* i satsen, jfr:

(40) a. Men jag inbjuder dej till en gratis demonstration i morgon!	(KA 26/2000, 54.)
b. Jag bjuder, pojkar små!	(KA 25/2000, 42.)

Kalle Anka är arg hela tiden och en falsk doktor följer honom och ser hur han betar sig. Doktorn bestämmer att använda Kalle för att visa andra hur effektivt hans örtte är, hur det kan lugna ner arga människor. Kalle vill inte köpa det, så doktorn erbjuder honom en gratis demonstration (40a). I (40b) är situationen sådan att Kalle och hans brorsöner är på en promenad och Kalle lovar att köpa pojkarna läskeblask. När han får veta priset på drycker, vill han inte betala och då inbjuder säljarens fru pojkarna till drycker gratis (40b). Man kan inte tolka dessa satser som något annat än erbjudanden eftersom talaren har använt verben *inbjuda* och *bjuda*.

Det finns inga exempel på direkta kommissiver med funktionen hotelse i vårt undersökningsmaterial. Hela gruppen direkta kommissiver i och för sig är liten i de Kalle Anka-tidningar som vi har undersökt. Detta kan delvis bero på att det är brist på rum i pratbubblor men delvis kan det också bero på att det är vanligare att yttra kommissiva handlingar indirekt. Man använder performativa yttranden för att betona att det faktiskt är fråga om ett löfte, en hotelse eller ett erbjudande och många gånger är det onödigt att ha sådan betoning med. Vi påstår detta eftersom indirekta kommissiver utgör en stor del av alla illokutionstyper i vårt undersökningsmaterial.

8.3 Indirekta kommissiver

Indirekta kommissiver kan delas i konventionaliserade och icke-konventionaliserade användningar på samma sätt som indirekta direktiver. Påståendeformade och frågeformade satser kan ha en konventionaliserad kommissiv användning medan icke-konventionaliserade användningar har inte några vissa former. Antal icke-konventionaliserade former är oändligt och därför behandlar vi bara konventionaliserade former i vår analys. Först behandlar vi påståendeformade kommissiver som kan delas i två grupper enligt deras propositionella innehåll. Gruppen med det propositionella innehållet *talaren utför en framtida handling* innefattar fyra undertyper: avsiktsbetecknande, möjlighetsbetecknande, viljebetecknande och konditionalsatsformade påståenden. Dessutom behandlar vi en grupp kommissiver utan propositionen *talaren utför en framtida handling*; då är propositionen *talaren har något*. Till sist behandlar vi frågeformade kommissiver med och utan propositionen *talaren utför en framtida handling*.

8.3.1 Påståendeformade kommissiver

Påståendeformade kommissiver med propositionen *talaren utför en framtida handling* kan användas som löften. Då har talaren för avsikt att utföra handlingen uttryckt i det propositionella innehållet, jfr:

(41) a. Jag stannar här och... öh, studerar statyn!	(KA 44/2000, 8.)
b. Jag ska rädda dej!	(KA 26/2000, 25.)

Satser i (41) är avsiktsbetecknande påståenden med vilka talaren lovar att utföra handlingen i fråga. De utgörs av antingen en presensform av verbet eller konstruktionen *skall* och infinitiv. Kalle och hans brorsöner har åkt till Stående jättens park eftersom Kalle hela tiden sömnar hemma. Pojkarna vill se mer av parken men Kalle vill stanna hos den stående jättens staty och det säger han till pojkarna (41a). Kontexten i (41b) är sådan att farbror Joakim har bett Oppfinnar-Jocke att komma på några nya roliga uppfinningar för att locka människor att köpa hans varor. Jocke har byggt en popcornmaskin som i slutet går sönder och fyller hela huset med popcorn. Då hjälper Jocke Joakim och säger (41b) till honom. Kontexten visar att satser i (41) är löften: man kan inte tolka dem som löften utan kontexten eftersom det performativa verbet saknas.

Avsiktsbetecknande påståenden kan också ha hotelsefunktionen, jfr:

(42) a. Sen klår jag honom från tå till topp!	(KA 46/2000, 59.)
b. Jag ska nog klappa till er, era pålsnagare!	(KA 26/2000, 58.)

Handlingar uttryckta i satser i (42) är negativa ur lyssnarens synvinkel och därför tolkas de som hotelser. I (42a) har människor kommit för att ställa frågor till en hjärna som Kalle äger och de har betalt Kalle för att kunna ställa frågorna. Hjärnan borde kunna svara alla frågor men som sist kan han inte svara en fråga och då blir människor arga. En person hotar att slå Kalle genom att säga (42a). (42b) är det som Kalle skriker åt några monster som han ser i sin dröm. Han hotar att slå dem med ett bobollstrå för att bli av med dem.

Möjlighetsbetecknande påståenden uttrycker talarens förmåga att utföra en framtida handling. De oftast bildas med verbet *kunna*, jfr:

- (43) a. Jag kan låna er 1000 kronor. (KA 37/2000, 26.)
 b. Jag kan ackompanjera er sköna sång på harpa eller luta! (KA 26/2000, 14.)
 c. Jag skulle kunna äta upp en helstekt ox! (KA 26/2000, 8.)
 d. Jag kan laga mat åt honom! (KA 49/1999, 42.)

Eftersom handlingar i exempelsatser är lyssnaren till nytta, är det fråga om löften och erbjudanden. Situationen i (43a) är att en rik man har fått en punktering i hans bildäck. Han tar den till en verkstad men har inte några kontanter med och verkstaden tar inte emot kreditkort. Då erbjuder Kalle att låna mannen 1000 kronor. (43b) är vad Kalle säger till en hertig han reser med. Hertigen har börjat sjunga och Kalle säger att han kan ge bakmusiken till låten om hertigen vill. Det är alltså fråga om ett erbjudande. I både (43a) och (43b) är handlingsfriheten hos lyssnaren stor, dvs. han kan avböja handlingen eller låta talaren utföra den.

Kontexten i (43c) är sådan att hertigen som Kalle är med har inte fått tillräcklig mat och Kalle själv äter saftigt kött. Då lovar hertigen att han skulle kunna äta en hel ox om han bara kunde få tag i den. Den kommissiva styrkan är inte så stor hos konstruktionen *skulle kunna*. Hertigen använder den därför att han vet att han troligen inte alls skall få något kött, dvs. han kan bara utföra löften om vissa villkor uppfyllas. I (43d) har farbror Joakim fått en gäst från Kina och vill underhandla om köp med honom. Därför vill han hålla gästen på gott humör och maten är ett sätt att göra det. Kalle lovar hjälpa honom genom att laga mat åt gästen. I dessa kontexter är skillnaden mellan löften och erbjudanden liten men utförandet av handlingar i alla dessa fall är lyssnaren till nytta.

Möjlighetsbetecknande påståenden med *kunna* kan också uttrycka hotelser, jfr:

- (44) a. Nu när ni är här, kan jag bevisa vad ni gjort! (KA 46/2000, 19.)
 b. Jag kan nog klå dej vilken dag som helst! (KA 46/2000, 43.)

Musse Pigg är på Mars och han har blivit tagen av rympolisen. Polisen tror att Musse har ritat graffiti på deras stenar och därför sitter Musse i fängelse. De två varelser som är de riktiga brottslingarna hamnar också i fängelset och Musse ser dem där. Då hotar han att avslöja dem genom att säga (44a). Situationen i (44b) är att farmor Anka är i Höstgryningen för att slappna av och en annan kvinna kallar henne gammal. Då blir farmor Anka arg och hotar att hon kan slå henne vilken dag som helst. Handlingar i satser (44a) och (44b) är negativa ur lyssnarens synvinkel och därför tolkas de som hotelser. De är inte

så starka hotelser som meningar som har verbet i presensform, dvs. verbet *kunna* gör att hotelsen bara är en avlägsen möjlighet.

Den kommissiva funktionen kan uttryckas med viljebetecknande påståenden. Då formuleras satsen med verbet *vilja* och de berör talarens vilja att utföra handlingen, jfr:

(45) a. Vi vill er inget illa!	(KA 12/2000, 10.)
b. Jag vill äta upp dej!	(KA 18/2000, 58.)
c. Jag hjälper gärna till!	(KA 2/2000, 32.)

(45a) är ett löfte. Joakim, Kalle och hans brorsöner har hamnat i ett reservat där några indianer bor. När Joakim och andra ser indianerna, blir de rädda och börjar springa bort från reservatet. Då skriker en indian (45a) åt dem och de kommer tillbaka till reservatet. Indianen lovar att handlingen inte utförs och det är Joakim, Kalle och pojkarna till nytta. (45a) kan också ha den direktiva funktionen begäran. Tolkningen beror på det propositionella innehållets art. Om det är till nytta för talaren och om det kräver att lyssnaren utför en handling, är det fråga om en begäran. Om det emellertid är lyssnaren till nytta och om talaren måste utföra handlingen, är det fråga om ett löfte eller ett erbjudande.

(45b) kan tolkas som en hotelse. Musse Pigg är i en sagobok och plötsligt har han förvandlats till en pepparkaksgubbe. En pojke springer efter honom och vill bli av med honom. Han hotar att äta upp Musse för att lyckas göra det. Satsen är en hotelse eftersom handlingen är negativ ur lyssnarens synvinkel och den är till nytta för talaren. Nästan alla verb kan uttrycka vilja om satsen innehåller något viljebetecknande adverb. (45c) är ett exempel på detta eftersom den har adverbet *gärna*. En trollkarls son behöver hjälp för att rädda sin far och Musse Pigg säger att han kan hjälpa (45c). Satsens direkta funktion är representativ men med adverbet har den en potentiell användning som ett erbjudande. Den är lyssnaren till nytta och talaren binder sig till att utföra handlingen.

Antal viljebetecknande påståenden med kommissiv funktion är liten i vårt undersökningsmaterial. Det finns bara några exempel på löften och hotelser i de Kalle Anka-tidningar som vi har gått igenom. Man kan också uttrycka erbjudanden med hjälp av viljebetecknande påståenden, men sådana fall finns inte i vårt undersökningsmaterial.

Med konditionalsatsformade påståenden kan talaren uttrycka en handling som han ser bara som en möjlighet, dvs. att talaren inte nödvändigtvis utför någon handling men uttrycker att det finns en möjlighet att han skall utföra den. Sådana påståenden formuleras med konstruktionen *skulle* + infinitiv, jfr:

- (46) a. Jag skulle aldrig komma nära dig! (KA 37/2000, 45.)
 b. Jag skulle aldrig finansiera sådana bortkastade utsvävningar! (KA 26/2000, 20.)
 c. Om jag bara hade pengar skulle jag visa vad jag kan åstadkomma på denna
 simpla spis! (KA 49/1999, 41.)
 d. ... och om jag inte hade så bråttom skulle du allt få höra... (KA 35/2000, 18.)

(46a) och (46b) kan tolkas som något mittemellan ett löfte och en hotelse. Användning av en negation gör det svårt att se dem som klara fall av löften eller hotelser. (46a) är varken positiv eller negativ för lyssnaren men det är inte heller klart om det är till nytta för talaren. Kontexten i (46a) är sådan att några gymnaster har hamnat i rymden. För att de skulle kunna komma tillbaka till jorden, måste de jobba tillsammans och det är något som de inte vill göra. Då säger en gymnast (46a) till en annan gymnast. Den kan tolkas som ett löfte att han skall lämna kvinnan i fred fast det inte finns en klar nytta till honom. Farbror Joakim säger (46b) till Kalles brorsöner efter att de har bett honom om pengar till glass. Handlingen är negativ för lyssnaren i detta fall och därför kan den tolkas som en hotelse fast brorsönerna inte är hotade av Joakim på något sätt. Möjligheten att handlingen utförs i (46a) och (46b) blir ännu mindre med användningen av negationen *aldrig*.

(46c) är ett löfte vars utförande beror på om vissa villkor uppfyllas eller inte. Kalle och hans brorsöner har ätit dåligt för en lång tid och pojkarna klagat över det. Då säger Kalle att han skulle laga bättre mat om han bara kunde. Det finns en möjlighet att pojkarna skall få bättre mat men den är minimal. Detsamma gäller (46d) som också är ett löfte. Musse Pigg är i telefon med Mimmi som säger att hon skulle berätta mera om hon bara hade tid. Här finns det också villkor som måste uppfyllas för att talaren skall kunna hålla sitt löfte. Om villkoren uppfylldes skulle löftena i (46c) och (46d) utföras och de skulle vara positiva ur lyssnarnas synvinkel.

Den kommissiva funktionen kan också uttryckas med påståenden utan propositionen *talaren utför en framtida handling*. Då är det propositionella innehållet *talaren har något*, jfr:

- (47) a. Jag har en säck kaffeböner som du kan få köpa! (KA 37/2000, 25.)
 b. Visst har jag det! (KA 35/2000, 20.)

Satser i (47) är erbjudanden. Talaren meddelar att han har något föremål eller någon vara och på så sätt erbjuder det indirekt till lyssnaren. I (47a) är situationen sådan att Kalle har fått en säck kaffeböner och han råkar möta en vän som har ett cafe och behöver kaffebönorna. Kalle erbjuder att ge bönorna till vännen som glatt accepterar erbjudandet. (47b) är vad Oppfinnar-Jocke säger till Kalles brorsöner som har frågat efter något som kan ta bort ogräset. Jocke har larver och ger dem till pojkarna, dvs. pojkarna accepterar erbjudandet. Talaren i både (47a) och (47b) antar att lyssnaren behöver det föremålet eller den varan som talaren äger. Det är till nytta för lyssnaren att få varan i fråga.

Påståenden med propositionen *talaren har något* kan inte fungera som ett löfte eller en hotelse. Ett löfte eller en hotelse förutsätter att talaren utför handlingen som propositionen uttrycker. Ett erbjudande med propositionen *talaren har något* kräver inte någon handling från talarens sida och propositionen i och för sig gör det omöjligt att uttrycka ett löfte eller en hotelse med sådant påstående.

8.3.2 Frågeformade kommissiver

För att en frågeformade sats skulle kunna tolkas som en kommissiv, måste handlingen beröra lyssnaren på något sätt. Den kan tolkas som ett erbjudande eller en hotelse beroende på om handlingen innebär något positivt eller negativt för lyssnaren. Frågeformade meningar passar bra som erbjudanden eftersom de ger större handlingsfrihet åt lyssnaren än påståendeformade meningar, dvs. lyssnaren får bestämma om handlingen förverkligas eller inte. Först behandlar vi frågeformade kommissiver med propositionen *talaren utför en framtida handling* och sen tar vi upp kommissiver utan denna proposition.

Man kan uttrycka ett indirekt erbjudande genom att fråga om handlingen i det propositionella innehållet skall utföras av talaren, jfr:

- (48) a. Ska vi uppfinna ett botemedel för farbror Kalles händer? (KA 18/2000, 8.)

- b. Ska vi låta de där sjaskiga sluskarna komma undan med våra presentkulor
Mimmi? (KA 49/1999, 16.)

Satser i (48) tolkas som erbjudanden eftersom handlingar i satserna anses ligga i lyssnarens intresse. I (48a) har Kalles händer blivit hemska stora efter att han har druckit juice. Juicen innehåller kemikalier som Kalles brorsöner har kommit på och därför måste pojkarna hitta ett medel för att Kalles händer skall bli normala igen. Kontexten i (48b) är sådan att Kajsa och Mimmi har fått några kulor från sina pojkvänner och Björnligan har stulit kulorna från dem. Då föreslår Kajsa att de försöker få kulorna tillbaka. Erbjudanden av denna typ kännetecknas av att de har första person som subjekt. Om de hade andra personen som subjekt, skulle det vara fråga om en indirekt direktiv.

Ett erbjudande kan också uttryckas genom att fråga om lyssnaren tillåter talaren utföra handlingen. Sådana meningar har verbet *kunna*, jfr:

- (49) a. Kan jag stå till tjänst? (KA 18/2000, 33.)
b. Kan jag komma hem till er för en granskning i eftermiddag?
(KA 26/2000, 35.)

I (49a) erbjuder Kalle sin hjälp till en fin och rik kvinna som behöver en skoputs. Det är fråga om en situation där två personer av olika status kommunicerar och därför krävs det ett artigt erbjudande från Kalle som har lägre status. Situationen i (49b) är sådan att Kalle svarar på telefonen och en man frågar om han är intresserad av att bli medlem i Snobbklubben. En person från klubben skall komma till Kalle och granska hans egendom och på så sätt bestämma om han passar in i klubben. Frågeformade erbjudanden med verbet *kunna* anses vara artiga och de används i situationer där personer har till exempel olika status (49a) eller inte känner varandra (49b). Genom att använda verbet *kunna* och frågeformen ger man mer handlingsfrihet åt lyssnaren och hotet mot lyssnarens *face* är mindre.

En ännu artigare kommissiv kan bildas med modal verbet *få*. Sådana satser tolkas som erbjudanden, jfr:

- (50) a. Får vi smaka? (KA 49/1999, 43.)
b. Får vi stanna kvar efter skolan i dag, fröken? (KA 18/2000, 16.)
c. Får jag komma ut ur skamvrån nu? (KA 12/2000, 32.)

Kalle har lagat en lyxmåltid för en kinesisk gäst och hans brorsöner vill smaka maten (50a). I (50b) är kontexten sådan att Kalles huvud har blivit stort och det är brorsönernas fel. Kalle är arg när han lämnar skolgården där pojkarna står med sin kemilärare. Pojkarna vågar inte gå hem med Kalle och därför frågar de om de kan stanna i skolan. I (50c) är det Kalle som står i skamvrån. Kalle och hans brorsöner har fått en leksak som samtidigt är en lärare och den har befallit Kalle till vrån. Nu frågar Kalle om han kan sluta stå i vrån. Kommissiver i (50) är mycket artiga. Talaren frågar egentligen om lyssnaren tillåter honom att utföra handlingen och därför har lyssnaren en stor handlingsfrihet. Lyssnaren har en auktoritet som talaren erkänner genom att fråga om tillåtelse. Både satser med *få* och satser med *kunna* betecknar tillåtelse och på detta sätt är de mycket artiga, dvs. de utgör nästan inget hot mot talarens eller lyssnarens face.

Frågesatser kan också fungera som hotelser. Då använder man modalverbet *måste* som betecknar tvång. Det finns ett exempel på detta i vårt undersökningsmaterial: *Måste jag slita loss dej från gångjärnen?* (KA 26/2000, 53). Det är Kalle som kommer hem och inte lyckas öppna dörren. Då hotar han dörren att han ska ta bort den helt och hållet. Kalle vill egentligen inte utföra handlingen som är negativ för lyssnaren men känner sig tvungen att göra det.

Även andra typer av frågesatser kan användas som kommissiver. De har inte propositionen *talaren utför en framtida handling*. En sådan frågesats kan tolkas som en kommissiv om den berör något som lyssnaren vill få förverkligat eller något som han inte vill ha förverkligat. Talaren utför handlingen eller åtminstone påverkar dess verkställande.

En fråga som gäller lyssnarens vilja att utföra en handling kan fungera som kommissiv. Talaren antar då att lyssnaren vill utföra handlingen och det är fråga om ett erbjudande, jfr:

- (51) a. Vill du ha en varm potatis, farbror Kalle? (KA 26/2000, 38.)
 b. Vill du komma och leka med våra dockor i dag igen? (KA 18/2000, 22.)

Handlingar i exempelsatser anses vara positiva ur lyssnarens synvinkel och därför tolkas de som erbjudanden. Kalle och hans brorsöner bor på gatan eftersom skattmasen har tagit alla deras pengar. Brorsönerna kokar lite mat vid elden och en av dem erbjuder också Kalle en

potatis (51a). I (51b) frågar några flickor Hiawatha om han vill komma och leka med dem. Satsen i (51) är erbjudanden också därför att talaren är den som utför handlingen eller åtminstone på något sätt svarar för att den skall förverkligas. I (51a) får Kalle bestämma om han vill äta potatisen eller inte och i (51b) har Hiawatha en stor handlingsfrihet vilket är också typiskt för erbjudanden.

Som indirekt erbjudande kan också tolkas frågesatser där talaren frågar om lyssnaren har något ärende eller något att berätta. Talaren erbjuder då sin tid och sitt intresse att lyssna, dvs. han vill höra vad den andre har att säga. Ett exempel på detta är *Vad står på, unge man?* (KA 2/2000, 45). Det är Kalle som säger meningen till en pojke som sitter på gatan och gråter. I denna kontext kan satsen tolkas som ett erbjudande att lyssna på vad pojken har på hjärtat. Det är till nytta för pojken och han har också friheten att bestämma om han vill berätta orsaken till gråten eller inte.

9 SAMMANFATTNING

Denna avhandling är en kvalitativ studie över direktiva och kommissiva handlingar i serietidningen Kalle Anka. Vi har beskrivit och förklarat vad direktiva och kommissiva handlingar är, hur de används och hurdana former de kan ta i serietidningstexter. Vi har valt exempel som bra beskriver olika typer av direktiver och kommissiver.

I början av denna avhandling har vi givit några definitioner av syntax, semantik och pragmatik. Deras relation är komplex och pragmatik kan ses innefatta både syntax och semantik. Syntax och semantik är de "små" bitar (ord, satser, meningar) som pragmatiken består av men de är inte de enda som hör till pragmatiken. Pragmatiken tar också hänsyn till situation, talaren och lyssnaren då den undersöker vad man gör med språk.

Talhandlingsteorin baserar sig på Austins och Searles tankar och påståenden om kommunikation och språkets roll i den. Talhandlingsteorin innefattar olika illokutionstyper och de förverkligas på olika sätt i yttranden. Enligt teorin utför människor olika handlingar genom att använda olika språkliga yttranden.

Konversationer har några regler och principer enligt vilka de kan värderas lyckade eller misslyckade. Sådana är till exempel samarbetsprincipen och maximerna som hör till den. Grice ser att det enda sättet på vilket en konversation kan vara lyckad är att alla deltagare är villiga att samarbeta, dvs. de vill nå samma mål. Människorna följer oftast maximerna och detta är basen till det att deltagarna kan tolka andras insatser på det rätta sättet och konversationen kan fortsätta utan avbrytanden. Vid sidan av samarbetsprincipen och maximerna påverkar också artighet och viljan att vara artig de fraser och yttranden människor använder i kommunikation.

De centrala begreppen inom syntaxen som är relevanta i denna avhandling är sats och mening. Svenskan har olika meningstyper som kan struktureras på olika sätt och de kan ha olika funktioner. De flesta talakter har en viss meningstyp som representerar dem, t.ex. en imperativsats är det vanligaste sättet att uttrycka en direktiv medan en kommissiv inte har någon karaktäristisk meningstyp. Till exempel kan en påståendesats eller en frågesats fungera som en kommissiv.

Direkta direktiver kan uttryckas med en imperativsats som är det allmännaste sättet att befalla, uppmana eller begära. Imperativsatser är korta och tydliga. De används normalt i situationer där de inte tolkas som oartiga utan de av någon anledning är nödvändiga i den situationen. Ett annat sätt att uttrycka en direktiv är att använda performativa verb som visar vilken funktion det är fråga om. Direkta direktiver med ett performativt verb är sällsynta i serietidningen Kalle Anka.

Det finns fyra generaliseringar som gäller konventionaliserade indirekta direktiver och deras uttryckssätt. Generaliseringar har med de olika villkor att göra som uppfylls för att en handling skall utföras. Sådana villkor gäller till exempel lyssnarens förmåga att utföra handlingen eller hans vilja att få handlingen förverkligad.

Påståendeformade satser kan fungera som indirekta direktiver. De kan antingen ha propositionen *talaren utför en framtida handling* eller inte. Påståendeformade indirekta direktiver är artigare än imperativsatsformade direktiver, dvs. de ger mer handlingsfrihet åt lyssnaren. Ett påstående kan bildas med ett verb i presensform eller man kan använda sådana modala hjälpverb som *få*, *kunna*, *bör*, *vilja* och *måste*. Artighetsgraden varierar beroende på vilket modalverb som används. En direktiv i form av ett påstående kan vara antingen jakande eller negerade. Negerade satser anses ha en mindre direktiv styrka än jakande. Ytterligare kan jakande och negerade påståenden beträffande talarens vilja och lyssnarens plikt tolkas som direktiver. Den direktiva styrkan hos sådana satser är stor och lyssnarens handlingsfrihet är liten. Konditionalsatsformade påståenden kan också i vissa fall tolkas som direktiva handlingar. Då är möjligheten att handlingen utförs liten. Påståenden med propositionen *lyssnaren resp. talaren har något* kan också ha en direktiv funktion. De kräver någon sorts handling från lyssnarens sida fast det inte direkt sägs.

En påståendeformade direktiv kan innefatta både talaren och lyssnaren. Detta kan ses i användningen av pronomenet *vi* i satsen. Den direktiva funktionen hos en sådan sats är närmast ett förslag. Ett annat ganska vanligt sätt att uttrycka en direktiv är att använda elliptiska satser som saknar ett verb i imperativform.

Frågesatser kan ha en direktiv funktion och de används som till exempel förslag och begärningar. Indirekta direktiver i form av en frågesats kan gälla det propositionella innehållet i handlingen eller lyssnarens förmåga eller vilja att utföra handlingen. Sådana

frågesatser kan bildas med verbet i presens eller med modal verbet *kunna*. Frågor beträffande något föremål eller någon vara kan också fungera som indirekta direktiver. De antingen frågar om lyssnaren har någon vara eller om något är färdigt att användas. Artighetsgraden hos frågeformade indirekta direktiver är stor.

De olika kommissiva funktionerna erbjudanden, löften och hotelser kan uttryckas direkt med hjälp av olika performativa verben. Då visar verbet om det är fråga om ett erbjudande, ett löfte eller en hotelse. Det är vanligt att yttra ett erbjudande eller en hotelse på ett indirekt sätt i Kalle Anka, dvs. med en påstående- eller frågeformad sats. Påståendeformade kommissiver kan vara avsiktsbetecknande, möjlighetsbetecknande eller viljebetecknande. Dessutom kan påståenden med kommissiv funktion vara konditionalsatsformade. Artigheten spelar en roll bara hos erbjudanden, dvs. den har ingen relevans i löften eller hotelser. En påståendesats med propositionen *talaren har något* kan också ha en kommissiv funktion. Då är det fråga om erbjudanden.

Frågeformade indirekta kommissiver kan användas som erbjudanden. Man kan fråga om handlingen skall utföras av talaren eller om lyssnaren tillåter talaren att utföra handlingen. Verben *skall* och *kunna* är vanliga i dessa fall. Modal verbet *få* gör erbjudanden ännu artigare fast alla frågeformade satser med funktionen erbjudande anses vara artiga jämfört med påståendeformade kommissiver med samma funktion. En frågeformad kommissiv kan ha funktionen hotelse och då används det tvångsbetecknande modal verbet *måste*.

Frågesatser utan propositionen *talaren utför en framtida handling* kan också användas som kommissiver. Då frågar man efter lyssnarens vilja att utföra en handling eller talaren erbjuder sin tid åt lyssnaren. Sådana fall förekommer inte så ofta i serietidningen Kalle Anka.

Det har varit intressant att undersöka direktiver och kommissiver i serietidningen Kalle Anka. Det finns så många olika sätt att uttrycka t.ex. befallningar, förslag och löften. Det sättet på vilket man uttrycker direktiva och kommissiva handlingar påverkar hur människor reagerar på dem och hur kommunikationen flyter fram. Artigheten är en viktig faktor när man väljer mellan olika uttryckssätt och det syns också i Kalle Anka.

Det skulle vara intressant att fortsätta med det här ämnet och ta en lite annorlunda synvinkel till det. Ett möjligt undersökningsobjekt skulle kunna vara en kontrastiv analys mellan olika texttyper och deras illokutioner eller mellan olika översättningar av illokutioner i Kalle Anka.

LITTERATUR

Exempellitteratur

Kalle Anka & c:o	49/1999
Kalle Anka & c:o	2/2000
Kalle Anka & c:o	12/2000
Kalle Anka & c:o	18/2000
Kalle Anka & c:o	25/2000
Kalle Anka & c:o	26/2000
Kalle Anka & c:o	35/2000
Kalle Anka & c:o	37/2000
Kalle Anka & c:o	44/2000
Kalle Anka & c:o	46/2000

Källlitteratur

Allwood, Jens & Andersson, L-G. 1984. *Semantik (Guling 1)*. Sjunde upplagan. Göteborg: Institutionen för Lingvistik vid Göteborgs Universitet.

Andersson, Erik. 1993. *Grammatik från grunden*. Uppsala: Hallgren och Fallgren Studieförlag AB.

Austin, J. L. 1965. *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.

Beckman, Natanael. 1968 [1916]. *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm: Svenska bokförlaget Bonniers.

Befring, Edvard. 1992. *Forskningsmetodik och statistik*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Brown, P. & Levinson, S. 1978. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. I Goody E. (red.) *Questions and Politeness*. Cambridge Papers in Social Anthropology 8. Cambridge, New York, London, Melbourne: Cambridge University Press, 136-153.

- Brown, P. & Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahllöf, Mats. 1999. *Språklig betydelse. En introduktion till semantik och pragmatik*. Lund: Studentlitteratur.
- Eneroth, Bo. 1984. *Hur mäter man "vackert"?. Grundbok i kvalitativ metod*. Göteborg: Akademitlitteratur.
- Geis, Michael L. 1995. *Speech acts and conversational interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred. 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Helsinki: SKS.
- Hegerfors, Sture & Nehlmark, Stellan. (Red.) 1973. *Seriöst om serier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Hellspong, Lennart. 2001. *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, Anders. 1977. Om indirekta direktiver. I Jansson V. (red.), *Nysvenska studier*. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning. Lund: Valter Jansson.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn. 1991. *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Oslo: TANO A.S.
- Häkkinen, Kaisa. 1993. *Yleisen kielitieteen peruskurssi*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 11.
- Hänninen, Harto & Kemppinen, Petri. 1994. *Lähtöruutu sarjakuvaan*. Helsinki: Yleisradio Oy.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan. 1987. *Nusvensk grammatik*. Upplaga 1:2. Malmö: Liber.

- Karlsson, Fred. 1994. *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Leech, Geoffrey. 1983. *The principles of pragmatics*. New York: Longman Group.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leiwo, Matti. 1981. *Kielitieteen peruskäsitteitä*. Suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 27. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Leiwo, Matti, Luukka, Minna-Riitta & Nikula, Tarja. 1992. *Pragmatiikan ja retoriikan perusteita*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8.
- Lindgren, Rolf. 1981. *Pragmatisk beskrivning av direktiver*. Papers from the Institute of Linguistics University of Stockholm. Publication 41. Stockholm: Stockholm University Institute of Linguistics.
- Linell, Per. 1982. *Människans språk. En orientering om språk, tänkande och kommunikation*. Malmö: Liber Förlag.
- Liukko, Tuija. 1998. *Yttrandets yttre form och avsedda funktion – En studie över de olika meningstypernas primära och sekundära illokuta funktioner i serietidningstexter*. Pro gradu – avhandling i nordisk filologi vid Jyväskylä universitet. Jyväskylä: Institutionen för nordiska språk vid Jyväskylä universitet.
- Muittari, Veikko. 1987. *Om modus och modalitet. En finsk-svensk kontrastiv studie över modalitet i konditionala, koncessiva och komparativa satser och satsfogningar*. Studia Philologica Jyväskyläensia 20. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

- Muittari, Veikko. 1988. *Om konventionaliserad indirekthet i svenskan med anspelning på finskan*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Jyväskylä universitet 6. Jyväskylä: Jyväskylä universitet.
- Nikander, Marja-Leena & Jantunen, Aili. 1979. *Ruotsin kielioppi*. Kolmas painos. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Searle, John R. 1975. Indirect speech acts. I Cole P. och Morgan J.L. (red.), *Syntax and Semantics 3*. New York, San Francisco, London: Academic Press, 59-106.
- Searle, John R. 1976. A classification of illocutionary acts. I Hymes D. (red.) *Language in Society 5*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-23.
- Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik 4 Satser och Meningar*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Andra upplagan. Stockholm: Esselte Studium AB.
- Wessén, Elias. 1968. *Vårt svenska språk*. Tredje upplagan. Stockholm: Almqvist & Wiksell.